

Kasteel van Olsene

Archeologische opgraving van het voorplein

10 juli - 18 augustus 2006
Examino cvba

COLOFON

Opdrachtgever:

Gechribo nv
Dhr. G. Pouleyn
Ellendedreef 1A
8553 Otegem

Consulenten:

Luc Bauters (Provincie Oost-Vlaanderen)
Nancy Lemay (Afdeling Monumenten en Landschappen)
Pedro Pype (Ename)
Koen De Grootte (Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed)
Prof. E. van Ranst (Rijksuniversiteit Gent)
Jérôme Eeckhout (Laboratoire de dendrochronologie, Université de Liège)

Opgraving:

Examino cvba
Oostveldkouter 34
9920 Lovendegem

Archeologen: Deceuninck Marjolein
Vanholme Nele

Termijn van het onderzoek:

aanvang: 10 juli 2006
einde: 18 augustus 2006

INHOUD

1. Inleiding

- 1.1. Situering van de site
- 1.2. Aanleiding van het archeologisch onderzoek
- 1.3. Financiering

2. Geschiedenis van het kasteel

- 2.1. Bronnen
 - 2.1.1. Ongepubliceerde bronnen
 - 2.1.2. Gepubliceerde bronnen
- 2.2. Bespreking van de bronnen

3. De opgraving

- 3.1. Doel
- 3.2. Methode
- 3.3. Eerste fase: aanvang van het terreinwerk
- 3.4. Bespreking per structuur
 - 3.4.1. De keermuur
 - 3.4.2. Afvoer uit de 19de en 20ste eeuw
 - 3.4.3. De noordvleugel
 - 3.4.4. De zuidvleugel
 - 3.4.4.1. De muren
 - 3.4.4.2. Architecturale elementen
 - 3.4.4.3. De vloer
 - 3.4.4.4. Opvulling van de kelder
 - 3.4.5. Het poortgebouw
 - 3.4.6. De grachten en de donkere laag
 - 3.4.6.1. De donkere laag
 - 3.4.6.2. De grachten
 - 3.4.7. De moederbodem

4. Relatieve chronologie

- 4.1. Fase 1: De oudste sporen
- 4.2. Fase 2: De omgrachting
- 4.3. Fase 3: Het 17de eeuws renaissancekasteel
 - 4.3.1. Relatie met de oudere sporen
 - 4.3.2. Opbouw van het kasteel
 - 4.3.3. De kelder
 - 4.3.4. Het poortgebouw
- 4.4. Fase 4: Verbouwingen aan het kasteel
- 4.5. Fase 5: De bouw van het 19de eeuwse kasteel

5. besluit

Bijlage 1: Overzicht van de sporen

Bijlage 2: Monsternamen

Bijlage 3: Plannen

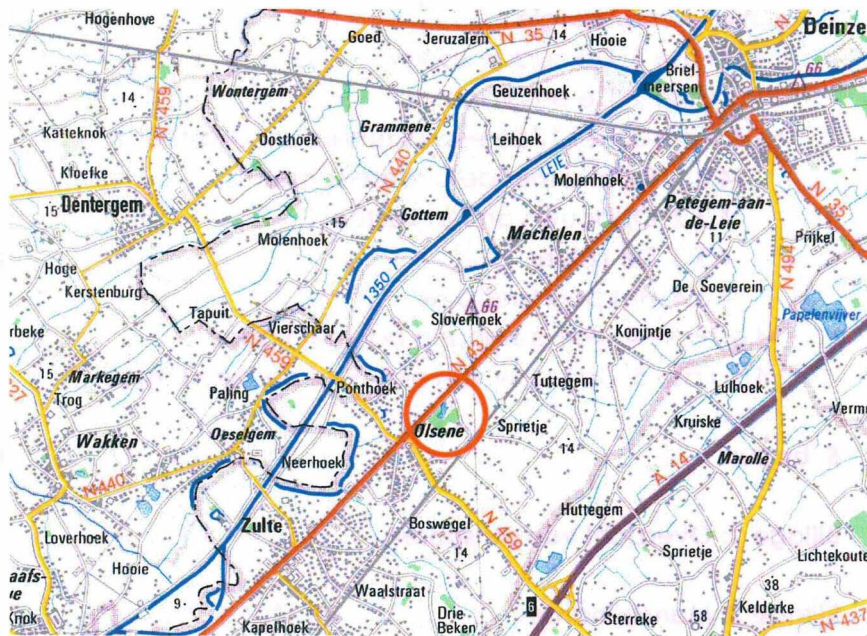

Fig. 1: Situering van het Kasteel van Olsene.
Uit: Topografie van België, Nationaal Geografisch Instituut, p. 25.

Fig. 2: Noord- en oostgevel van het omwalde kasteel met voorplein (zie rood).

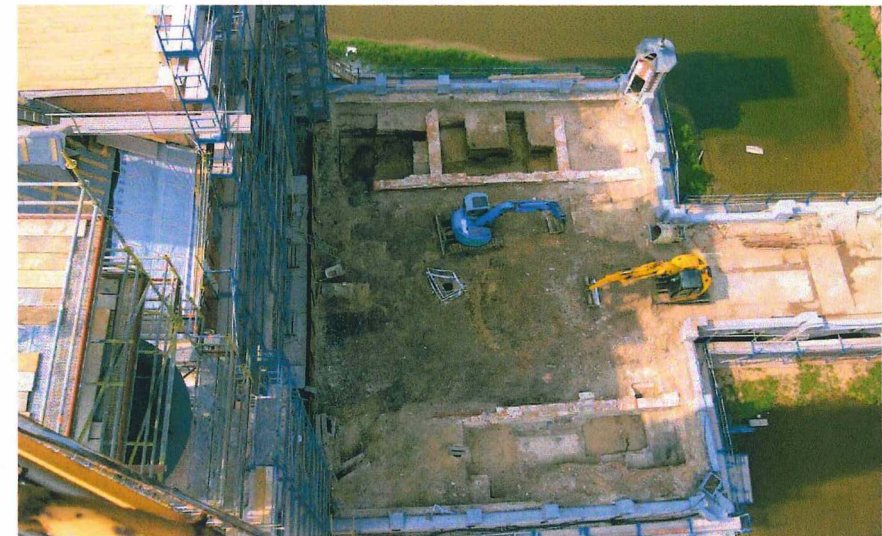

Fig. 3: Bovenaanzicht van het voorplein, na enkele weken onderzoek.

1. INLEIDING

1.1. Situering van de site

Het kasteel van Olsene bevindt zich langsheen de Grote Steenweg (nr. 21), nabij Olsene, hoofdgemeente Zulte, Oost-Vlaanderen (fig. 1). Het kasteeldomein bestaat enerzijds uit het kasteelgebouw en voorplein, die volledig omweld zijn. Anderzijds is er de tuin waar onder andere een ijskelder, een ommuurde moestuin, een serpentine-vijver en een hoeve gelegen zijn.

Enkel het voorplein werd archeologisch onderzocht. Dit heeft het kadasternummer Afdeling 2, Sectie B, blad 1, perceel 37b.

1.2. Aanleiding van het archeologisch onderzoek

Sinds 2003 is het kasteeldomein in handen van de heer G. Pouleyn. In zijn opdracht wordt het kasteel aan grondige restauratie- en verbouwingswerken onderworpen (fig. 2). Hierbij wordt onder het voorplein van het huidige kasteel een ondergrondse garage voorzien waarbij het volledige plein wordt uitgegraven tot een diepte van ca. 3,5 meter onder het loopvlak.

Bronnenmateriaal deed echter vermoeden dat het huidige 19de eeuwse kasteel deels op funderingen van een ouder kasteel werd gebouwd. De Afdeling Monumenten en Landschappen van de Vlaamse Gemeenschap stelde in een bindend advies dat een archeologisch onderzoek van het voorplein noodzakelijk was.

Het onderzoek werd uitgevoerd door Examino cvba in een vooraf vastgelegde periode van 10 weken. Er werden 6 weken voorzien voor het terreinwerk (10 juli 2006 - 18 augustus 2006). Dit werd uitgevoerd door twee archeologen en een parttime tekenaar (1 dag/week). De overige 4 weken waren voorzien voor de verwerking van de opgraving en het schrijven van een verslag.

Het verslag zal vooreerst een korte geschiedenis van het domein verhalen. Dit gebeurt door middel van de geschreven en iconografische bronnen die voorhanden zijn.

Daarna volgt de opsomming van de aangetroffen sporen tijdens het terreinwerk. De interpretatie ervan en de onderlinge relatie staan beschreven in het daaropvolgend deel. De sporen worden hierbij relatief ten opzichte van elkaar gedateerd en in verschillende fases ondergebracht. Hierbij wordt ook de link gelegd met de iconografische bronnen.

Danken we hierbij nog Nancy Lemay (Afdeling Monumenten & Landschappen), Luc Bauters (provincie Oost-Vlaanderen) voor de raad tijdens de opgraving zelf, Peter en Jesse (Tuinbouwbedrijf Waelkens) voor het precieze kraanwerk, Johan Hoorne (Kaleleie-Archeologische Dienst), Pedro Pype (Ename) en Koen De Groote (VIOE) voor de toelichting bij de verwerking, Prof. E. Van Ranst voor de informatie over de bodemverschijnselen.

1.3. Financiering

Het archeologisch onderzoek en de verwerking werden volledig door de bouwheer bekostigd, die eveneens een kraan met kraanman ter beschikking stelde die volgens de noden van de archeologen kon worden ingezet.

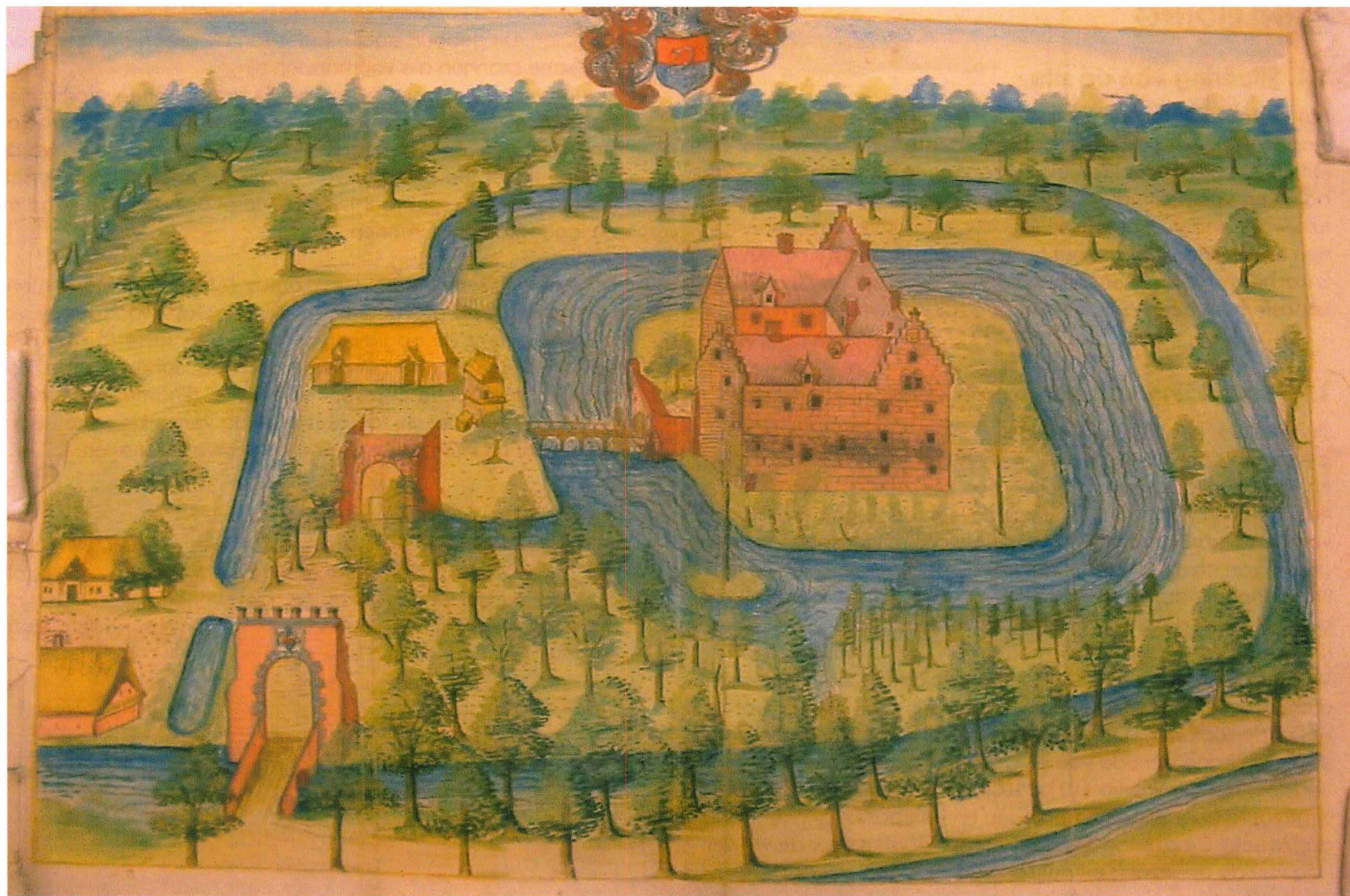

Fig. 4: Oudste afbeelding van het kasteel, 1606. Rijksarchief Gent, Fonds Piers de Raveschoot, nr. 834.

2. GESCHIEDENIS VAN HET KASTEEL

2.1. Bronnen

2.1.1. Ongepubliceerde bronnen

- ° Kaart van de heerlijkheid te Walle, ten Broeke en het Vrijeigendom en tekening van het Foncier, 17de eeuw (1606). *Rijksarchief Gent, Fonds Piers de Raveschoot, nr. 834.*
- ° Renteboek van de heerlijkheid te Walle binnen Olsene en Houtstrade binnen Zulte, 1606. *Rijksarchief Gent, Fonds Piers de Raveschoot, nr. 837.*
- ° Pentekening van het oude kasteel ter Walle, 1697. Kopie van een pentekening (22 X 33 cm) te Lille. *Hoofdbibliotheek Universiteit Gent, Vliegende Bladen, archief van architect L. Minard.*
- ° Kasteel van Olsene en afhankelijkheden met facade, eind 18de eeuw. *Rijksarchief Gent, Kaarten en Plans, nr. 1193.*
- ° Schilderij van het kasteel ter Walle: vermoedelijk eind 18de eeuw. *In privé bezit bij een erfgenaam van Piers de Ravenschoot.*
- ° Mutatieschetsen. *Kadasterarchief van Gent.*
- ° Grondplan van het kasteel naar aanleiding van verbouwingen, 1817. *Ter beschikking gesteld door een erfgenaam van Piers de Ravenschoot.*
- ° Monumenten en Landschappen Oost-Vlaanderen. Beschermingsdossier nr. 720. Zulte - Olsene: Kasteel en omgeving
- ° Algemene mondelinge informatie van de familie Piers de Raveschoot.
- ° www.vbolsene.be

2.1.2. Gepubliceerde bronnen

- ° De Potter F. & Broeckaert J., 1864 - 1870, *Geschiedenis van de Gemeenten de Provincie Oost-Vlaanderen, Arrondissement Gent*, 6. p. 1-22.
- ° Goeminne L., 2001. Oudste Heren van Olsene 1350 - 1550. *Bij-*

drage tot de Geschiedenis en de Folklore van Machelen, Olsene en Zulte, 18. 81-85.

° Topografie van België, Nationaal geografisch Instituut, p. 25, Lannoo. 1993.

2.2. Bespreking van de bronnen

Het is in dit verslag niet de bedoeling om de geschiedenis van het domein en zijn eigenaars zeer uitgebreid te verhalen. Een uitgebreide bespreking daarvan is terug te vinden in F. De Potter en J. Broeckaert.¹ Het is echter wel noodzakelijk om de achtergrond van de site te kennen en dit om de archeologische vondsten beter te interpreteren en te begrijpen.

De oudste vermelding van Olsene dateert uit 814.² Op dat moment wordt het nog als 'Olfne' geschreven. In 1088 wordt een eerste 'Heer van Olsene' genoemd, een zekere Willem van Olsene. Net omdat er sprake is over een 'heer' gaat men ervan uit dat de geschiedenis van de kasteelsite teruggaat tot de 11de eeuw.³ Het is echter helemaal niet met zekerheid geweten dat de zetel van de dorpsheerlijkheid van Olsene reeds van bij het begin op deze plaats gelegen was.

Overige bronnen vermelden tot en met de 15de eeuw enkel een opeenvolging van families als heren van Olsene.

Pas in 1606 verschijnt de eerste afbeelding van het kasteel (fig. 4).⁴ in de vorm van twee kaarten in aquarel bij een renteboek. Eén ervan geeft het volledige dorp van Olsene weer en ook het kasteel staat er op afgebeeld. Op de andere afbeelding wordt het kasteel uitvergroot weergegeven. In het renteboek staat een

1 De Potter F. & Broeckaert J., 1864 - 1870, p. 1-22.

2 Goeminne, 2001, p. 81.

3 Beschermingsdossier nr. 720, Monumenten en Landschappen Oost-Vlaanderen

4 Kaart van de heerlijkheid te Walle, ten Broeke en het Vrijeigendom, en tekening van het Fincier, 17de eeuw (1606). *Rijksarchief Gent, Fonds Piers de Raveschoot, nr. 834.*

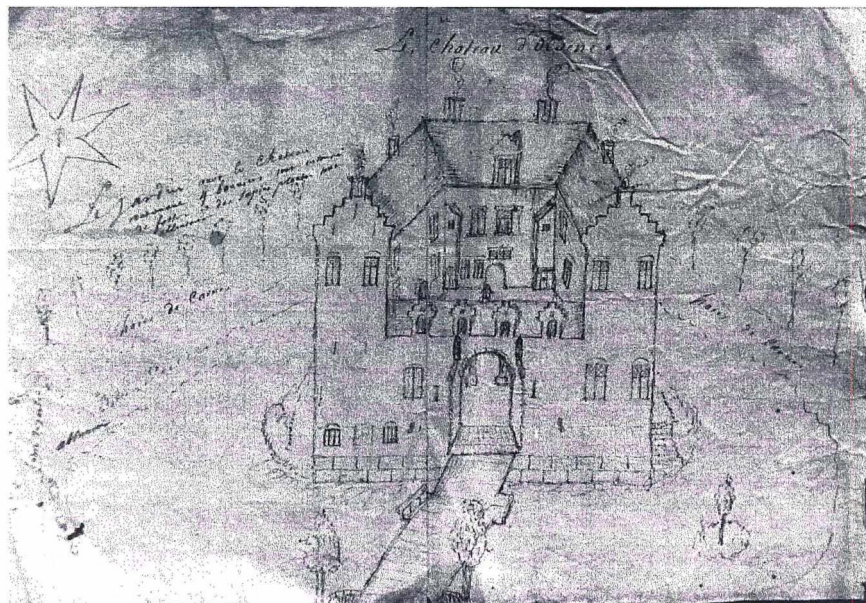

Fig. 5 : Pentekening van het kasteel, 1697. Hoofdbibliotheek Universiteit Gent, Vliegende bladen, archief van architect L. Minard.

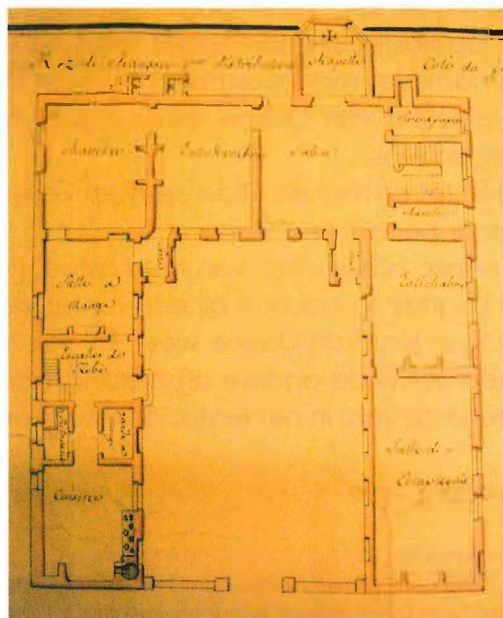

Fig. 6: Grondplan van het kasteel, 2de helft 18de eeuw. Rijksarchief Gent, Kaarten en Plans, nr. 1193.

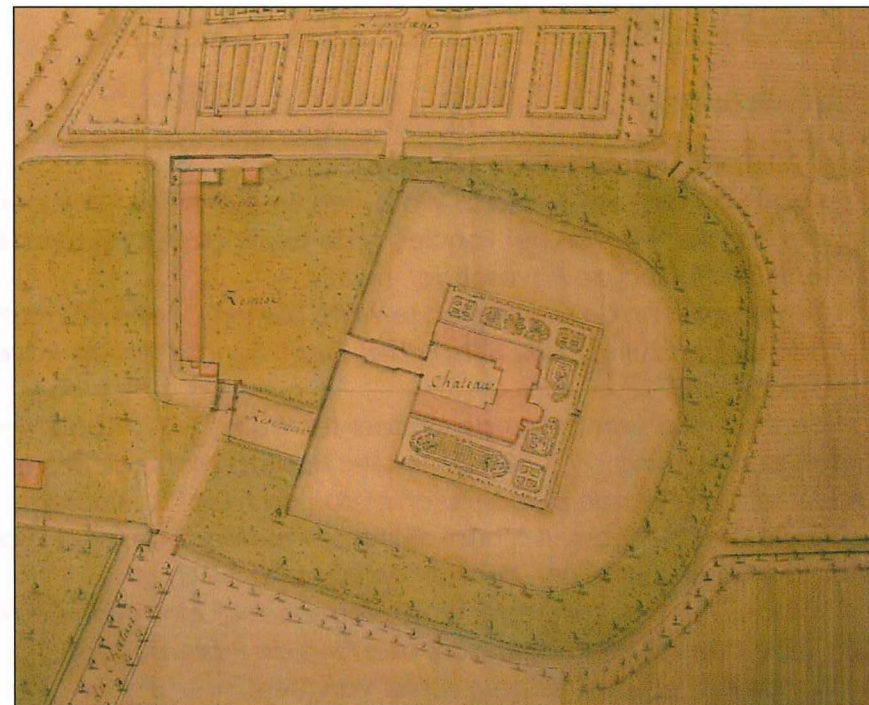

Fig. 7: Plattegrond van een deel van het kasteeldomein, tweede helft 18de eeuw. Rijksarchief Gent, Kaarten en Plans, nr. 1193.

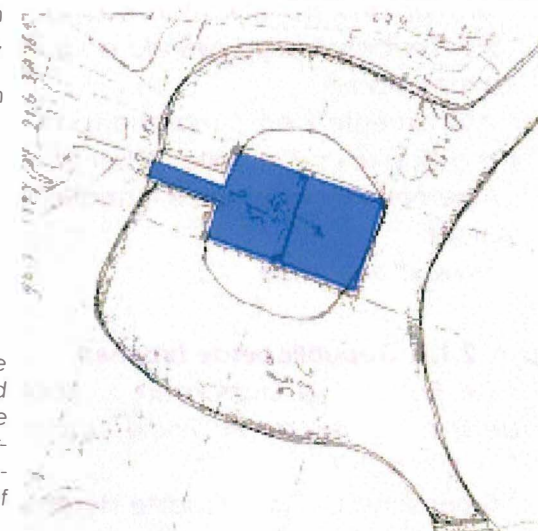

Fig. 8: Vergelijking van de grootte van het oude eiland met de huidige oppervlakte van het kasteel met voorplein (in blauw). Naar: Mutatieschetsen, Kadasterarchief Gent, 1861.

beschrijvende tekst. Over het kasteel staat onder andere: 'De behuisde mote mette wallen ...'⁵. In deze bron is er reeds sprake van de naam 'ter Walle'.

Een volgende afbeelding verschijnt in 1697. Het gaat om een pentekening (fig. 5).⁶ Het is in deze periode dat de naam Piers opduikt, de familie die tot in 2003 het kasteel zal bewonen. Een zekere Jan Piers huwt in 1692 Margaretha Lanckhals, dochter van de kasteelheer van Olsene⁷.

Er is een duidelijk verschil tussen deze twee afbeeldingen uit de 17de eeuw. Op de oudste afbeelding is een gebouw te zien met drie vleugels. Het heeft een U-vormige grondplan waarvan de ene zijvleugel korter lijkt dan de andere. Op de afbeelding van 1697 zien we een gesloten kasteel. De vier vleugels omsluiten een middenplein. De vleugel waar zich de poort in bevindt, is lager dan de overige drie. Stilistisch gezien geeft de tekening een 'renaissance' kasteel uit de 17de eeuw weer.

De daaropvolgende afbeeldingen tonen opnieuw een U-vormig kasteel. Het gaat over het schilderij, het plan uit de 18de eeuw van het Rijksarchief (fig. 6 en 7)⁸ en de plattegrond van 1817 met de verbouwingen. Zowel de opbouw van het kasteel, als de plattegrond en de omliggende parterres en tuinen kenmerken een classicistisch gebouw. Het oorspronkelijke renaissancekasteel werd dus in het midden van de 18de eeuw naar de nieuwe mode uit de tijd verbouwd.

5 Renteboek van de heerlijkheid te Walle binnen Olsene en Houtstrade binnen Zulte, 1606. *Rijksarchief Gent, Fonds Piers de Ravenschoot*, nr. 837.

6 Pentekening van het oude kasteel ter Walle, 1697. Kopie van een pentekening (22 X 33 cm) te Lille. *Hoofdbibliotheek Universiteit Gent, Vliegende Bladen, archief van architect L. Minard*.

7 www.vbsolsene.be (4 september 2006)

8 Kasteel van Olsene en afhankelijkheden met facade, eind 18de eeuw. *Rijksarchief Gent, Kaarten en Plans*, nr. 1193.

Het huidige neogotische kasteel werd ontworpen door architect Louis Minard in opdracht van Polydoor Piers de Ravenschoot. Diezelfde had in 1854 het oude classicistisch kasteel laten slopen. De bouw van het nieuwe kasteel duurde van 1854 tot 1860.

Aan de hand van de mutatieschetsen uit het kadasterarchief van Gent kan worden afgeleid dat het nieuwe kasteel deels overheen het oude werd opgetrokken. Ook werd het in oorsprong eerder ronde eiland verkleind tot een rechthoek waarop het kasteel met voorplein kwamen liggen.

Sinds 10 november 1995 kreeg het kasteel het statuut van beschermd monument. Het volledige domein werd op datzelfde moment een beschermd dorpsgezicht.⁹

9 Beschermingsdossier nr. 720. (Monumenten en Landschappen, Oost-Vlaanderen).

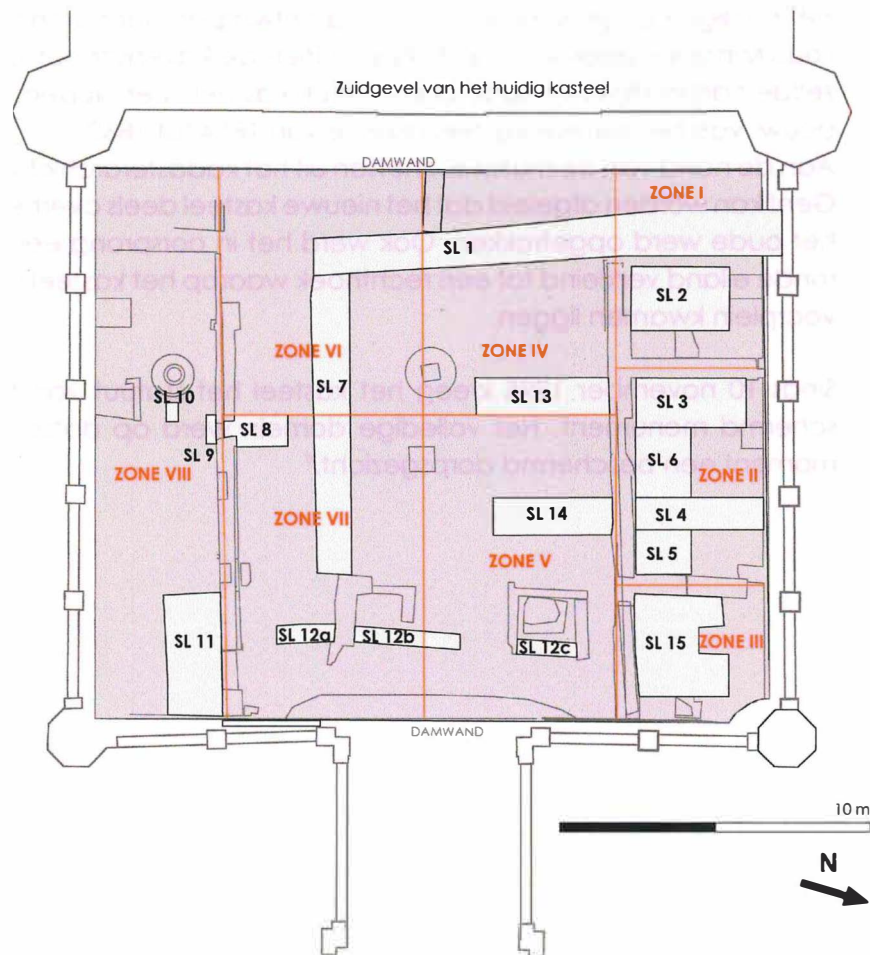

Fig. 9. Overzicht van het opgraafvlak (donker grijs), de deelsleuven (lichtgrijs) en de verdeling in zones (rood).

Fig. 10: Bovenaanzicht van het voorplein, na ca. 90 cm afgraving. Links de noordvleugel, centraal een waterput, rechts een goot (SL14) overheen de zuidvleugel.

3. DE OPGRAVING

3.1. Doel

Het archeologisch onderzoek had als doel ervoor te zorgen dat de archeologische sporen niet ongedocumenteerd vernietigd werden bij de aanleg van de parking.

De vraagstelling waarvan vertrokken werd is de situering van het oude kasteel ter Walle, zijn verschillende bouwfases en periodes, alsook de eventuele voorgangers van het kasteel of oude gebruikssporen van het terrein.

3.2. Methode

Voordien waren in het westen en oosten damwanden aangebracht om de stabiliteit van het kasteel en de brug te verzekeren. Het volledige middenplein, binnen de damwanden (20 m x 18 m), werd archeologisch onderzocht. De werken duurden zes weken en werden uitgevoerd door Marjolein Deceuninck, Nele Vanholme (archeologen) en An Verdonck (architect/tekenaar). Daarnaast werd ook enkele dagen beroep gedaan op Koen Verswijver (stagiair/tekenaar) en Lien Urmel (archeoloog).

De opgravingsmethode zou vooral afhangen van de ligging en de aard aanwezige sporen. De weinige historische gegevens over het oude kasteel toonden een U-vormig kasteel met de toegang naar het oosten gericht. De toegang tot het kasteel lag dus op dezelfde plaats als vandaag. Het nieuwe kasteel is echter niet volledig over het oude kasteel heen gebouwd. Deze laatste bevond zich in oorsprong voor een groot deel op de plaats van het voorplein van het huidige kasteel.

Enkele maanden voor de start van de opgravingen werden min-

stens 4 testputten gegraven in functie van de te bouwen garage. Dit gebeurde echter zonder archeologische begeleiding waardoor de archeologische gegevens binnen die putten onbruikbaar werden. Naar men zei was men ergens op een vloer gestoten alsook een waterput. Voor de rest was het niet gekend in hoeverre het oude kasteel nog bewaard was en of er oudere bewoningsfases aanwezig waren.

Het was aanvankelijk de bedoeling om het plein door middel van twee of drie sleuven te doorsnijden om inzicht in de opbouw van de lagen te bekomen. Aangezien vrijwel onmiddellijk de muren van het oude kasteel zichtbaar werden, werd deze strategie gewijzigd. Het volledige vlak werd tot op een diepte van 90 cm onder het loopvlak vrijgelegd om op deze wijze een duidelijke overzicht op de gebouwresten te bekomen. Eenmaal alle structuren zichtbaar, werden de verschillende zones gecoupeerd door middel van deelsleuven om zicht te krijgen op de stratigrafie. Afhankelijk van de vraagstelling gingen van zeer lange sleuven overheen het oude middenplein tot kleinere coupes nabij een bouwelement.

Het opgravingsvlak werd in verschillende zones verdeeld. De zones volgden deels de vroegere indeling van het voorplein. De indeling in zones dient vooral om het registreren te vergemakkelijken. Enkele zones, bijvoorbeeld zone IV en zone VI, vormen in principe één structureel geheel, zo ook zone V en zone VII (fig. 9).

In een eerste fase (2 dagen) werd met een grote kraan gewerkt. De aarde werd systematisch afgevoerd met behulp van een vrachtwagen. De toegang tot de site werd verzekerd door het deel aan de toegangsbrug nog niet te verdiepen. Hierdoor kon ook de kleine kraan de site op- en afrijden. Dit hield echter in dat het terrein pas op het einde volledig kon worden vrijgelegd.

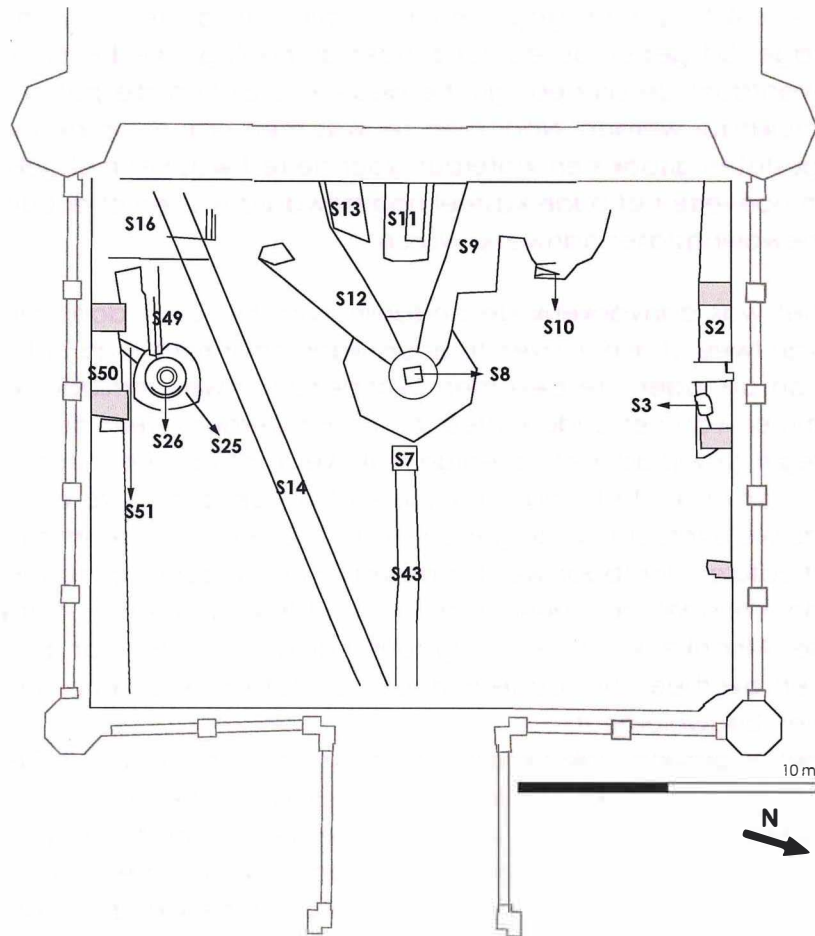

Fig. 11: De 19de- en 20ste-eeuwse sporen. In het lichtgrijs zijn de geregistreerde steunberen van de keermuur weergegeven.

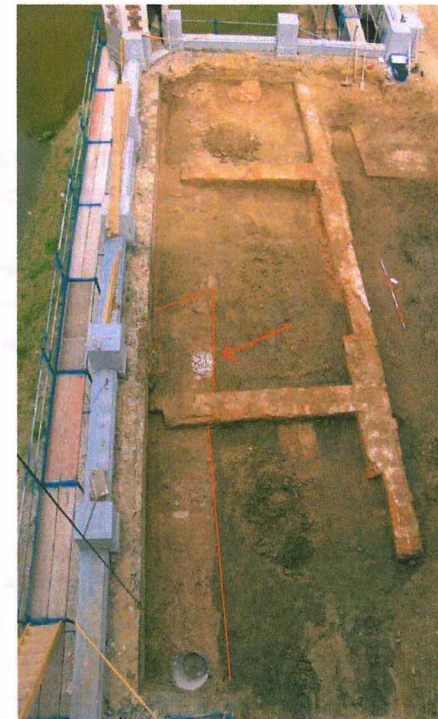

Fig. 12: De keermuur ten noorden van het voorplein. In het rood omlijnd: S2, de aanlegseuf. De pijl duidt de concentratie verbrande kalksteen aan. Ook de muurresten van de noordvleugel (S1) zijn goed zichtbaar.

Fig. 13: S3: Eén van de drie concentraties verbrande kalkstenen in de 19de-eeuwse aanlegseuf van de keermuur.

3.3. Eerste fase: aanvang van het terreinwerk

Vòòr de opgraving lag het loopoppervlak van het voorplein op een hoogte van ca. 8,78 m TAW. Er was een lichte helling naar het midden toe om regenwater af te voeren.

Bij de aanvang van de opgravingen was het volledige voorplein van het kasteel reeds een 30-tal cm uitgediept. Dit leverde geen zichtbare sporen op. Daarom werd besloten om het volledige plein 20 tot 30 cm te verdiepen en te nivelleren met een grote kraan. Na een tweede afgraving van eenzelfde dikte kwamen enkele muren aan het licht (fig. 10).

Het werd al snel duidelijk dat de binnenmuren van het oude kasteel aangesneden waren en dit op nog geen meter onder het huidige loopvlak. De binnenmuur van de westvleugel van het oude kasteel was echter niet meer aanwezig. Deze bevindt zich vermoedelijk onder de voorgevel van het huidige kasteel.

Het volledige vlak, met uitzondering van het deel aan de brug, werd verder uitgediept tot ca. 90 cm onder het pleinoppervlak. Hierdoor waren de muren beter zichtbaar en kwamen er meer grondsporen aan het licht. De meeste van deze grondsporen hadden te maken met de bouw van het huidige, 19de eeuwse kasteel of aanpassingen hieraan.

Het verder verloop van de opgraving gebeurde in functie van de aangetroffen structuren. Wat hierna volgt, is een overzicht van de aangetroffen sporen, zowel grondsporen als muren (aangeduid door 'S') en archeologica per structuur. Het verband tussen de verschillende structuren zal daarna besproken worden.

3.4. Bespreking per structuur

Met de term 'structuur' wordt hier een verzameling van sporen bedoeld die één geheel vormen of een nauwe relatie tot elkaar

hebben.

3.4.1. De keermuur

De keermuur is de muur rondom het voorplein die werd opgetrokken tijdens de bouw van het kasteel en dus uit het midden van de 19de eeuw dateert, meer bepaald 1854-1960. Langs de noord- en zuidzijde wordt de binnenkant van de muur ondersteund door telkens 3 steunberen. Ze zijn ongeveer 1 m lang en tot zo'n 70 à 80 cm breed. Algemeen zijn ze opgebouwd in bakstenen met een ongelijkmatig verband, verstevigd met grote blokken Doornikse kalksteen. De geregistreerde steunberen zijn op het plan (fig. 11) in het lichtgrijs aangeduid.

Op de noordoost- en zuidoosthoek van de keermuur bevinden zich twee hoektorentjes die werden gefundeerd op een omgekeerde afgeknotte kegel in baksteen.

S2, S50: Voor de opbouw van de keermuur werd aan de zuidzijde een aanleg sleuf over de volledige lengte voorzien. Aan de noordzijde was de aanleg sleuf enkel op het westelijke derde aanwezig. Deze werd opgevuld met zowel fijn als grof puin (zie enkele coupes, zoals sleuf 3 en 4 en fig. 12).

S3: Tussen het puin van de aanleg sleuf werd op drie plaatsen een concentratie verbrande kalksteen aangetroffen (één op plan aangeduid). Ze kwamen voor als een rechthoekig spoor bestaande uit keivormige en gefragmenteerde witte natuursteen-tjes. De functie is onbekend (fig. 13).

3.4.2. Afvoer uit de 19de en 20ste eeuw

S7 en S43: Centraal op het plein was een afvoerput aanwezig die zorgde voor de opvang van het regenwater (S7). De bovenzijde was reeds voor de aanvang van de opgraving verwijderd. De

Fig. 14: S8: Centrale 19de- of 20ste-eeuwse waterput met aanlegtrechter. In het rood zijn de aanlegsleuven (S9 en S12) van de gootjes weergegeven. In het groen het restant van de recent afgebroken toegangstrap tot het huidig kasteel.

Fig. 15: De waterput (S26) met aanlegtrechter (S25) in de kelder. Links boven de cisterne (S16). Tussen beide bevindt zich een gootje (S49), in het rood afgelijnd. Deze staat in verbinding met de waterpunt, maar niet met de cisterne.

Fig. 16: Coupe op de vulling van de aanlegtrechter van de waterput S26 (zie ook plan 13).

aanlegsleuf voor de leiding die het water naar de gracht voerde, werd teruggevonden in het grondvlak van het poortgebouw (S43). De bakstenen goot kwam te voorschijn bij het uitgraven van sleuf 12B.

S14: Schuin over het hele voorplein liep een afvoergoot. Deze werd reeds in de beginfase blootgelegd. Het was de WC-afvoer van het kasteel die liep van de kelder tot aan de brug, waar ze in de gracht uitkwam. In de bakstenen goot lag een plasticbuis. De goot was ongeveer 47 cm breed (fig. 10).

TAW: boven: 7,97 m - onder 7,36 m

S8: Tijdens de opgraving werden twee waterputten aangesneden. S8 is er daar één van. De put ligt in de lengte-as tussen de brug en het kasteel, iets ten noorden van de afvoerput van het plein. De ronde, bakstenen waterput heeft een vierkante opening bovenaan. De diepte kon niet achterhaald worden, maar gaat zeker tot 3 m diep. Rondom deze put is de brede aanlegtrechter, opgevuld met zand, goed zichtbaar (fig. 14).

S9, S12: Er werden twee kanalen naar deze waterput (S8) gegraven. Ze liggen beide in zeer brede aanlegsleuven die goed zichtbaar zijn in het profiel van sleuf 1.

De bakstenen gootjes zijn op eenzelfde manier uitgevoerd: op een smalle bodem van bakstenen staan twee muurtjes die uit strekken zijn opgebouwd. Ze worden afgedekt met bakstenen die op hun strekse kant liggen (fig. 14).

TAW: boven: 6,70 m

S25, S26: In zone VIII bevindt zich een tweede waterput (S26) met een aanlegtrechter (S25). De waterput kwam reeds aan het licht bij het graven van de testputten en staat in het midden van de oude kelder (zie onder). De muur van de waterput is onderaan

twee stenen dik. De bakstenen waren moeilijk meetbaar maar hebben ongeveer een afmeting van 21 X 9,5 X 5 cm. De onderste ring gaat tot een hoogte van 7,35 m TAW. Hierop werd een tweede ring gebouwd van slechts 1 baksteen dik. Deze is opgebouwd in bakstenen van ongelijk formaat. Gemiddeld zijn ze 16,5 X 11,5 X 5,5 cm. Aan de binnenkant zijn deze twee ringen niet zichtbaar maar loopt het metselwerk mooi tapvormig naar boven toe. In de kalkmortel zijn slordige dagstrepen getrokken. De buitenzijde daarentegen is eerder ruw. De aanlegtrechter werd voornamelijk gevuld met grof puin en bovenaan met geel-groenig zand. Het archeologisch materiaal dat uit deze vulling komt is minimaal.

De waterput was ca. 2,5 m diep (fig. 15 en 16).

TAW: boven: 8,02 m

S49: Deze goot loopt vanaf de cisterne (S16) tot aan de waterput (S26). Het is echter duidelijk dat door de bouw van de cisterne de goot werd doorbroken. De goot is opgebouwd uit verschillende formaten baksteen maar op dezelfde wijze als de goten S9 en S12 (fig. 15).

TAW: boven: 6,79 m

S11: Dit baksteenmassief (met aanlegsleuf) is de fundering van de toegangstrap naar het huidige kasteel. De trap was reeds afgebroken voor de aanvang van de opgraving (fig. 14).

S10: Donkerbruin spoor zonder relatie tot andere sporen.

S13: Ondiep puinspoor.

S51: Een tweede spoor loopt naar de waterput toe. Het is een donkerbruine verkleurig in het grondvlak. De aanlegtrechter doorsnijdt dit spoor. Er was geen leiding in aanwezig.

TAW: ca. 6,76 m

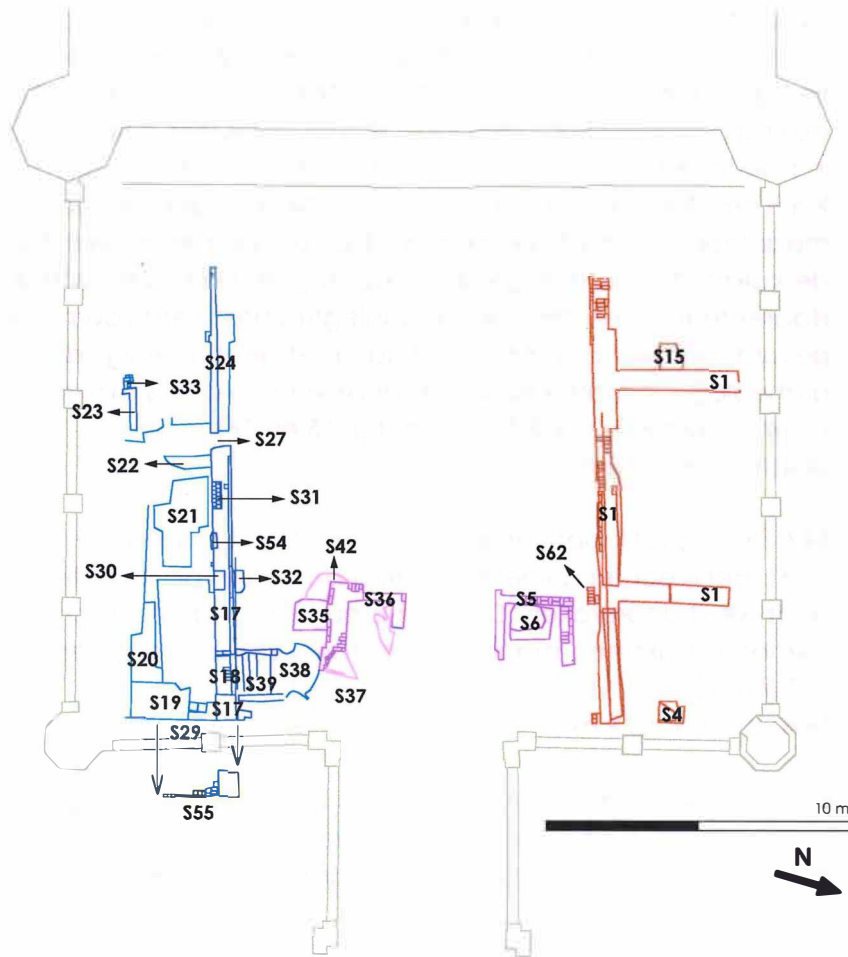

Fig. 17: Grondvlak met de structuren van het kasteel ter walle.
 Rood: noordvleugel, opgaand muurwerk
 Blauw: zuidvleugel, donkerblauw: opgaand muurwerk; lichtblauw: grondsporen en vloeren
 Paars: poortgebouw, donkerpaars: opgaand muurwerk; lichtpaars: grondsporen.

Fig. 18: De oostzijde van de westelijke dwarsmuur. Onder de muur bevindt zich een deel van de donkere laag.

Fig. 19: De westzijde van de oostelijke dwarsmuur. De fundering vertoont enkele kleine vernijdingen. Links is de zetbreuk zichtbaar.

Fig. 20: De noordzijde van de zuidmuur in zone II. De fundering bestaat voor een groot deel uit puin.

Fig. 21 (L): S4: Baksteenmassief in zone III.

Fig. 22 (R): S15: Baksteenmassief in zone I.

3.4.3. De noordvleugel

S1: De volledige noordmuur met zijn dwarsmuren werd als één spoor beschouwd. Het gaat hier om de funderingen van de muur aan de pleinzijde en mogelijk de kamerverdeling van de noordvleugel van de vorige kasteelfase. Hieronder zal verder de term 'muur' i.p.v. fundering worden gebruikt. De 'zuidmuur' staat dan voor de oost-west lopende muur aan de pleinzijde (fig. 12).

Haaks op de zuidmuur zijn twee muren aangebracht:

- De westelijke dwarsmuur bestaat uit bakstenen met volgend formaat: 24 X 12 X 5,5 cm. Het metselwerk is uitgevoerd met afwisselend koppen en strekken, al werd deze regelmaat niet altijd strikt gevolgd. Aan de noordzijde werd deze muur afgebroken bij de bouw van de keermuur.

De dwarsmuur zit in verband met de zuidmuur. Op de aansluiting van beide muren werd de zuidmuur verbreed om de dwarsmuur op te vangen (fig. 18).

TAW: boven: 8,17 m - onder: ca. 7,17

- De oostelijke dwarsmuur is op dezelfde wijze opgebouwd als de westelijke: bakstenen van 24 X 12 X 5,5 cm groot; afwisselend rijen koppen en strekken zonder deze metselwijze strak aan te houden en duidelijk in verband met de zuidmuur. De zuidmuur kent aan deze dwarsmuur echter geen verbreding. De afbraak van de noordzijde van de dwarsmuur deed een zettingsbreuk in deze muur ontstaan (fig. 19).

TAW: boven: 8,18 m - onder: 7,15 m

De zuidmuur is niet over de totale lengte eenduidig opgebouwd. In zone I werd de muur deels afgebroken bij de bouw van het nieuwe kasteel. De fundering werd volledig uitgebroken zoals te zien is in het profiel van sleuf 1. Aan de zuidzijde is een versnijding in de fundering aangebracht van ongeveer een halve baksteen.

Aan de noordzijde is dit slechts enkele centimeters. De metselwijze is dezelfde als de twee dwarsmuren, ook het baksteenformaat is identiek (24 X 12 X 5,5 cm).

TAW: boven: 8,17 m - onder: 7,23 m

In zone II kent de zuidmuur een zware verbouwing. Over een lengte van 4 m werd de muur volledig afgebroken. De sleuf die ontstond, slechts de dikte van de oorspronkelijke muur, werd volledig opgevuld met baksteenbrokken. Daarboven werd een stabiliselaag gelegd van baksteenstukken met kalkmortel. Hierop was nog 1 enkele laag gemetselde bakstenen deels bewaard. Deze bakstenen hadden een formaat van 21 X 12 X 5,5 cm.

In het westen van deze zone was een deel van de muur onaangetroffen gebleven. De muur vertoont ook hier een versnijding van een halve steen (fig. 20).

TAW: boven: 8,19 m - onder 7,14 m

In zone III is enkel de hoek met de dwarsmuur nog origineel. Op een goeie 30 cm van de hoek is er een duidelijke breuk waarneembaar. Vanaf deze breuk is de muur in twee duidelijke lagen opgebouwd. Een eerste laag loopt wel in het verlengde van de gevelmuur maar bestaat eerder uit gemetseld puin. De tweede laag daarentegen maakt een kleine knik tegenover de rest van de muur maar bestaat uit netter afgewerkt metselwerk met een baksteenformaat van 20 X 9,5 X 4 cm (fig. 23).

TAW: boven: 8,22 m

S15: In zone I bevindt zich een massieve blok gemetselde bakstenen en baksteenfragmenten. Het oppervlak is tamelijk vlak. Deze blok zit op geen enkele manier in verband met S1. Het massief is 3 bakstenen dik. De functie is onbekend (fig. 21).

TAW: boven: 7,90 m - onder 7,40 m

Fig. 23: De zuidmuur van de noordvleugel in zone III.

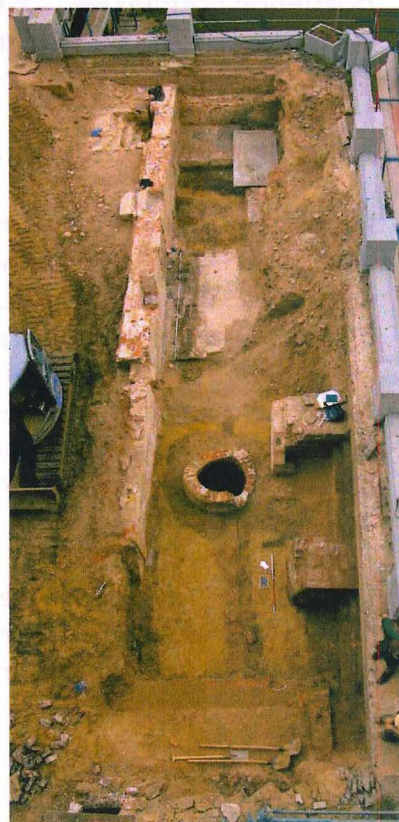

Fig. 24: Overzicht op de uitgegraven kelder. Links de oude keldermuur, rechts de keermuur. Centraal een jongere waterput.

Fig. 25: Bovenaanzicht van de overgang tussen S17 en S24. Tussen beide zit een puinbrok (S27, in het rood omlijnd). S24 bestaat uit opgaand muurwerk met aanlegseuf (en/of uitbraakseuf).

Fig. 26: De 'pilaster' in de kelder met uitvergroting van de duim.

Fig. 27: In de zuidvleugel werd de oostmuur als fundering van de keermuur gebruikt. De scheiding wordt hier met een rode lijn aangegeven.

S4: Net zoals het vorige spoor is ook dit een massief stuk metselwerk. Het bevindt zich tegen de keermuur in het oosten van zone III en in het verlengde van S15. Het is echter totaal verschillend. Het heeft geen vlak oppervlak maar is zeer onregelmatig vertrappt, wat het gevolg moet zijn van afbraak. Dit massief ligt tegen de keermuur, maar staat er niet mee in verband. Ook hiervan is de functie niet gekend (fig. 22).

TAW: boven: 8,19 m - 7,48 m

S 62: Dit spoor bestaat uit slechts 5 bakstenen die naast elkaar zijn geplaatst. De functie is onbekend. Ze lagen los op het grondvlak waardoor het mogelijk is dat bij de graafwerken met de kraan er een aantal zijn weggeschept. Ze hebben het formaat van 20 X 10 X 5 cm.

TAW: 7,99 m

3.4.4. De zuidvleugel

In de zuidvleugel van het oude kasteel bevond zich de kelder (fig. 24). Gezien binnen deze structuur heel wat meer resten zijn bewaard gebleven, zal er meer gedetailleerd op ingegaan worden. De volgende items zullen één voor één besproken worden: de bewaarde muurresten, de architecturale elementen die aanwezig zijn, de vloeren en als laatste de opvulling van de kelder.

3.4.4.1. De muren

S17, S24: De noordmuur

De noordmuur van de zuidvleugel kan structureel gezien opgedeeld worden in twee delen: het oostelijke deel (S17) en het westelijke deel (S24). Tussen beide zit er een opgevlude opening ten gevolge van verbouwingen (S27).

Het oostelijke deel is ongeveer 9,10 m lang. De breedte varieert

van 56 cm in het westen tot 48 cm vlak voor de deuropening (S18). Ten oosten van de deuropening is de breedte zelfs ca. 65 cm. De muur verbreedt een halve steen door een versnijding in de fundering op ca. 8,05 m TAW. In de zuidkant van deze muur, dus in het interieur, zijn tal van constructies aanwezig die hierna besproken zullen worden: een dichtgemetste deuropening (S18), een stortgat (S30), resten van haardwangen (S53), een aanzet van een gewelf (S54) en een nis (S31). De volledige binnenwand is afgewerkt met een kalkwitselpakket. Net vòòr het afbraakspoor (S27) vertoont het pakket een pleisterbaard.

TAW: boven: ca. 8,29 m - vloerniveau: 6,91 m - onder: 6,44 m

Het westelijk deel van de gevelmuur (S24) is duidelijk ontstaan ten gevolge van verbouwingen. De oorspronkelijke muur lijkt volledig afgebroken te zijn. Er werd een nieuwe muur gebouwd die smaller was dan de afgebroken muur (fig. 25). Het verschil in breedte tussen beide muren werd gevuld met baksteenpuin, wellicht afkomstig van de afgebroken muur. Dit afbraakspoor is in het grondvlak zeer duidelijk zichtbaar. Bij de bouw van het huidige kasteel werd de muur deels afgebroken tot aan het vloerniveau van de kelder. Dit afbraakspoor wordt opnieuw doorsneden wanneer de cisterne (S16) gebouwd wordt. Daarnaast werd een deel van de bovenzijde van de muur weggekapt voor de aanleg van de WC-goot (S14).

De muur vertoont een lichte uitsprong (mogelijk een pilaster) van 6 cm dik en 20 cm breed over de hele hoogte van de muur. Op 10 cm ten westen hiervan bevindt zich een duim. Deze is in de muur ingemetseld 42 cm boven het vloeroppervlak. De functie van de duim op deze plaats is onduidelijk (fig. 26).

De interieurzijde van S24 is volledig afwerkt met een kalkwitselpakket, variërend in kleur van wit over blauw tot grijs. Aan weerszijden van afbraakspoor S27 is een pleisterbaard terug te vinden wat erop wijst dat daar een haakse muur moet hebben gestaan.

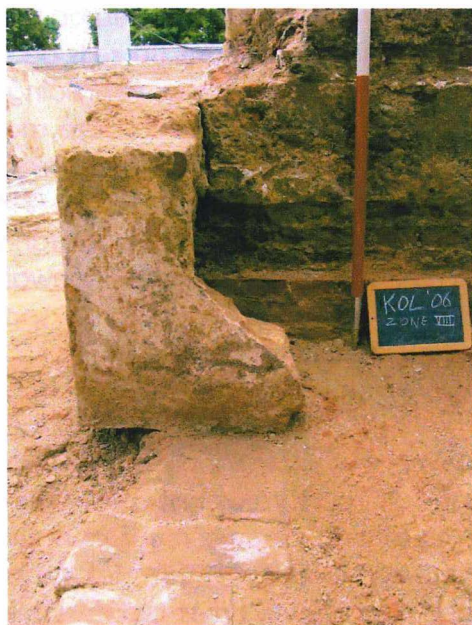

Fig. 28: De resten van de binnenmuur (S23). Op de voorgrond liggen enkele bakstenen. Het zijn de resten van een vloer. Rechts is een 19de eeuwse steunbeer zichtbaar.

Fig. 29: De trap (S38) waarvan enkel het mortelbed van de trappen nog rest.

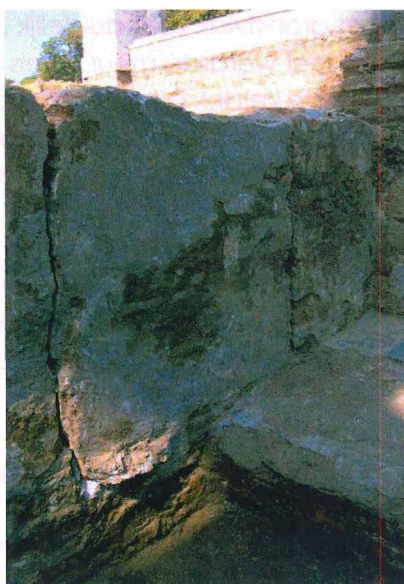

Fig. 30: De dichtgemetselde deur (S18).

Fig. 31: Het bepleisterde stortgat (S30) in de noordmuur van de zuidvleugel met aan de andere kant van de muur de witte natuursteen (S32).

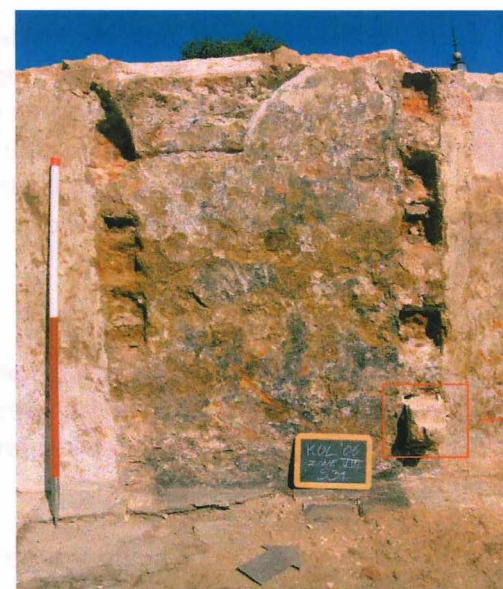
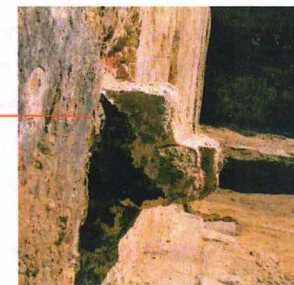

Fig. 32: De haard tegen de noordmuur van de kelder. De pleister is er opvallend zwarter dan buiten het negatief van de haardwangen. Bovenaan is de aanzet van het gewelf zichtbaar.

Detail: Twee bakstenen haaks op de muur is al wat rest van de haardwangen.

Dit lijkt te worden bevestigd door S22 in het grondvlak.

TAW: boven: 7,97 à 8,16 m - vloerniveau: 6,97 m - onder: 6,76 m

S29: De oostmuur

Voor de bouw van de 19de eeuwse keermuur (S29) werd de oostmuur van het oude kasteel deels herbruikt als fundering. De muur zit in verband met de noordmuur (S17) en vormt dus de noord-oosthoek van de kelder. De afwerking bestaat uit twee pleisterlagen met donkergrijze afwerking. De bakstenen hebben een formaat van 25 x 12 x 5,5 cm. Deze oostmuur is zeer diep gefundeerd (fig. 27).

TAW: boven: 7,74 m - onder: 5,38 m

S23: De binnenmuur

Midden in de kelder komt een L-vormig muurtje voor. De noord- en westzijde van deze L zijn bepleisterd; de overige zijden daarentegen niet. De oostzijde lijkt niet afgebroken te zijn maar is ook niet afgewerkt. Deze muur vertoont eveneens een pleisterbaard, die zich op dezelfde hoogte bevindt als één van de baarden van S27.

Tegen S23 aan is een steunbeer van de keermuur gebouwd.

TAW: boven: 7,51 m - onder : ca. 6,69 m

3.4.4.2. Architecturale elementen

S18, S39: De trap

In de zuidoosthoek van de S17 is een trap (S39) teruggevonden die de verbinding vormt tussen het oude middenplein en de kelder (fig. 29). Deze leidt naar een deuropening (S18) van ca. 1,30 m breed. De deuropening werd op een bepaald moment dichtgemetseld. Het dichtmetselen gebeurde met bakstenen van het formaat 20 X 10,5 X 5 cm met hier en daar een plat stuk Doornikse Kalksteen, en dit tot op dezelfde diepte als de onderkant van de

fundering van de muur (ca. 6,54 m TAW). Het pleisterwerk op de binnenmuur loopt over de bouwnaden heen maar vertoont nu zettingsscheuren omdat de invulling van de deur niet in verband zit met de rest van de muur (fig. 31).

Van de trap zelf waren de tredes uitgebroken. Enkel het getrapte mortelbed waarin de tegels lagen was nog zichtbaar. De tredes zijn 23 tot 25 cm breed. Het hoogteverschil tussen de tredes ligt tussen 16 en 19 cm. Dat dit niet nauwkeuriger kan bepaald worden, ligt aan het feit dat de uitbraak van de tredes een zeer ongelijkmatig oppervlak creëerde. De trap was gevat tussen twee muurtjes van telkens twee bakstenen dik. Deze waren niet ingewerkt in de noordmuur (S17). Bovenaan de trap zijn enkele platte tegels zichtbaar (19 X 19 cm). Mogelijk gaat het hier om het einde van de trap en dus om het loopvlak van het oude binnenplein. Ten noorden van de trap was een puinspoor zichtbaar (S38) waarin zich opvallend veel kalkmortel bevond. Mogelijk gaat het hier om het afbraakspoor van de trap.

TAW: bovenkant deur: 8,18 m - bovenaan trap (tegels) : 7,95 m

S30, S32: Het stortgat

Wat nog rest van de stortkoker is het hellend vlak in de muur dat 62 cm breed is. Het is op dezelfde wijze als de muur afgewerkt. Langs de andere zijde van de muur ligt een groot blok witte natuursteen (S31) van ca. 74 X 29 X 25 cm. Deze steen lag in een mortelbed maar was niet mee ingemetseld in de muur (fig. 31).

S53: De haard

Ten westen van het stortgat waren in twee verticale rijen, op ca. 1 m van elkaar, verschillende rechthoekige openingen van 10 cm diep in de muur ingekapt. Het muurvlak tussen de gaten was zwart geblakerd. In de oostelijke gatenrij was de onderste opening nog ingevuld met twee bakstenen. Dankzij dit bewaard element kan er verondersteld worden dat ook in de andere openingen bak-

Fig. 33: De nis in de noordmuur.

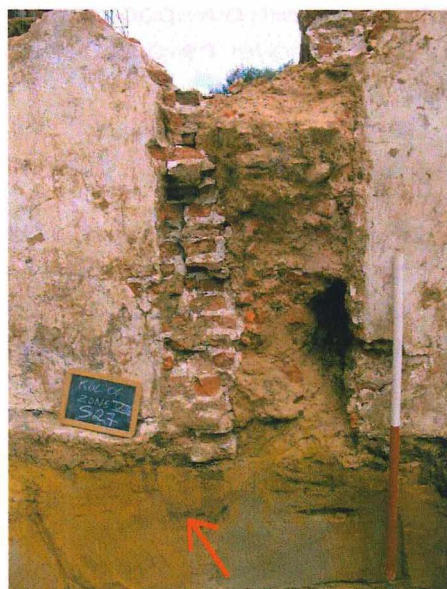

Fig. 34: Puin tussen S17 en S24 (zuidvleugel). Zowel links als rechts vertoont de hoek een pleisterbaard. De onderkant van de gracht is zeer zwak zichtbaar.

Fig. 35: Opbouw van de tweede keldervloer (S19): de bakstenen van de vuurplaats liggen op een fundering van bakstenen. Het geheel ligt op de grachtvulling (S34).

Fig. 36: Keldervloer S19 en S20. S19 bestaat uit een vuurplaats (linksboven), twee tegels in blauwe hardsteen (links) en bakstenen langs de rand van de keldervloer (links-onder). Rechtsboven het mortelbed van de vloertegels (S20). In het grondvlak is de aanzet van de gracht reeds zichtbaar.

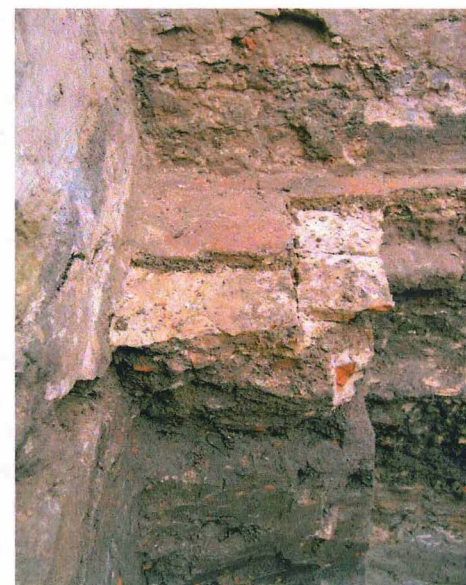

Fig. 37: Resten van het oudste vloerniveau in de nooroosthoek van de kelder.

stenen moeten gezeten hebben. Heel waarschijnlijk vormden ze de aanzet van haardwangen (fig. 32).

S54: Het gewelf

Tussen de aanzetten van de haardwangen bevindt zich ook de aanzet van een gewelf. Aan de kromming van de boog kan worden afgeleid dat we te maken hebben met een gedrukt kruisgewelf.

S31: De nis

De rechthoekig nis in de wand is 90 cm breed en 31 cm diep. De hoogte kon door de afgebroken muur niet bepaald worden. De wanden zijn hetzelfde afgewerkt als de muur zelf. Het tablet wordt gevormd door ingemetste tegeltjes van rood aardewerk (13 X 13 cm). Deze lagen geschrant in drie rijen waarvan de derde rij uit halve tegels bestond (fig. 33).

In de nis werd tegen de wand een metalen voorwerp aangetroffen. Wegens roestvorming was het niet meer herkenbaar. Het is een 15-tal cm lang, 1,5 cm breed en 0,5 cm dik.

S22, S27: Het afbraakspoor tussen S17 en S24 bestaat uit een opening van 45 cm dat is volgestort met puin.

Langs beide kanten van de opening is een pleisterbaard aanwezig. Het is hoogst waarschijnlijk dat hier ooit een tussenmuur heeft gestaan (zie S24 en fig. 34).

Zowel S24 als S27 zijn doorheen de centrale gracht (S57) gebouwd.

S22: Dit spoor lijkt op het grondplan in het verlengde van S27 te liggen maar een latere coupe (sleuf 9) hierop toont het anders aan. Het spoor loopt breder uit naar het oosten toe. De strook tussen S22 en S21 blijkt versmeten moederbodem te zijn. S22 loopt verder naar S21, het mortelbed toe.

3.4.4.3. De vloer

S55: Het oorspronkelijke vloerpeil is enkel behouden in het oosten van de kelder, een 20-tal cm onder de vloer S19. Tussen de twee vloeren lag één dik pakket, een mengeling van fijn baksteenpuin en kalkmortel gemengd met grijskleurige aarde. Een duidelijke scheiding met het onderliggend pakket (de grachtvulling, zie onder) is redelijk scherp. Slechts enkele tegels waren bewaard: in de noordoosthoek van de kelder en een smalle rij tegen de oostwand aan. In de hoek ging het meer bepaald om twee lagen rode tegels. De bovenste waren zeer verschillend van afmeting. Twee ervan zijn echter identiek als deze van de nis. De onderste laag bestond hoofdzakelijk uit diezelfde soort tegels. De vloer lag bijna even diep als de onderkant van de fundering van de noordgevel en lag op een blok gemetste bakstenen. Mogelijk vormde dit blok een ondersteuning van de overgang tussen de noord- en oostmuur (fig. 37).

TAW: 6,71 m

S19: Het tweede vloerpeil vinden we terug als een mortelbed met negatiefafdrukken van de tegels (ongeveer 28 x 28 cm). In de noordoosthoek zijn twee tegels van 28 x 28 cm in situ bewaard. Ze zijn vervaardigd uit blauwe hardsteen en afgewerkt met freinslag. De tegels liggen niet tot tegen de wanden. Ze worden ervan gescheiden door een rand van anderhalve baksteen.

In de oostkant van de kelder was eveneens een stookplaats aanwezig. De vloer van deze stookplaats was bijna volledig bewaard en opgebouwd uit bakstenen. Deze lagen in een specifiek patroon: twee diagonalen waren gelegd in strekken, de overgebleven driehoeken werden verder met rijen strekken opgevuld. De vloer ligt naar het midden toe ietwat lager. De rode bakstenen waren door de hitte zwart geblakerd (fig. 36).

De volledige vloer lag op een dik en zeer hard mortelbed met baksteen erin verwerkt (fig. 35).

Fig. 38: Mortelbed van de vloer van de kelder. Rechtsboven de haard (S53).

Fig. 39: Onderliggende bakstenen als fundering van de keldervloer.

Fig. 40: De oostzijde van het opgraafvlak. Tussen de muren van de noord- en de zuidvleugel bevinden zich de resten van de oostvleugel (het poortgebouw). Links S5 en S6, rechts, iets minder zichtbaar wegens wateroverlast, S36 en S35.

Fig. 41: Noordelijk deel van het poortgebouw (S5) met middenin de fundering van een hekkenpijler. Linksboven S47: gefragmenteerde dakpannen met houtskoolfragmenten en kalkmortel.

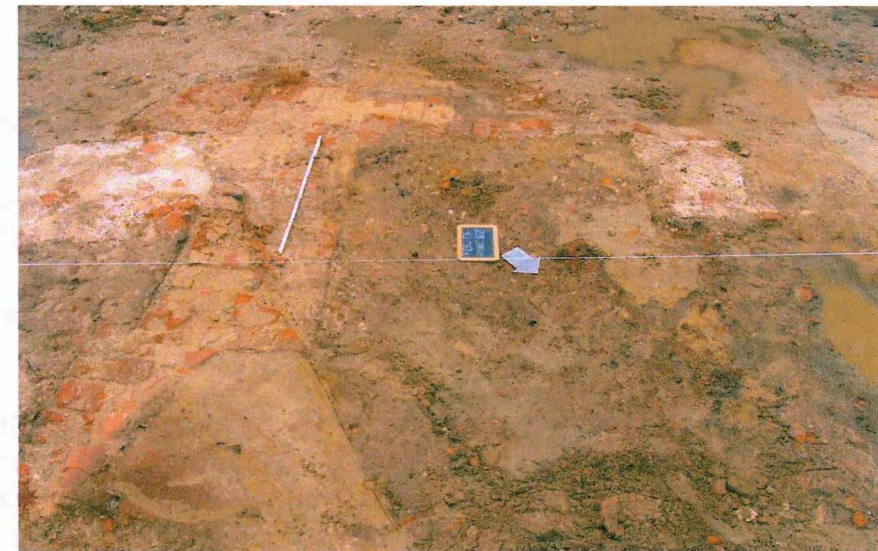

Fig. 42: Zuidelijk deel van het poortgebouw (S36) met links ervan de fundering van een hekkenpijler. Onderaan links een haard (S37).

TAW: laagste punt van de haard: 6,76 m - hoogste punt van de haard: 6,93 m - tegels: 6,91 m

S20: Dit kalkmortelbed geeft zeer mooi het negatief weer van de tegels die er ooit aanwezig waren.

Het mortelbed wordt aan de zuidzijde doorsneden door de 19de eeuwse bouwsleuf van de keermuur en aan de oostzijde door het graven van een diepe testput vòòr de aanvang van de opgraving (fig. 36).

TAW: 6,85 à 6,75 m

S21: Ook van dit stuk vloer restte enkel het mortelbed. Slechts één tegel in blauwe hardsteen is fragmentair bewaard. Tegen de muur ligt een bakstenen boord van twee strekken dik (17 à 18 x 4 cm). (Fig. 38)

De bakstenen tegen de noordwand die ter hoogte van de haard liggen, zijn zwart geblakerd. Over de hele lengte van de haard, en over een breedte van ca. 45 cm moet de vloer op een andere manier zijn gelegd. Er waren restanten van blauwe hardsteen aanwezig maar de afmetingen leken echter te verschillen van de andere gebruikte tegels. Wegens grondige afbraak was de grootte niet te bepalen.

Het volledige mortelbed ligt op een laag bakstenen. Deze lijken eerder willekeurig te liggen. Toch zijn er ook stukken blootgelegd waar de bakstenen mooier geordend zijn (fig. 39).

Op het volledige mortelbed loopt parallel met de noordwand een donkere strook. Net bij deze strook is het mortelbed nauwelijks bewaard. Ook de onderliggende bakstenen hebben in deze strook een veel zwartere kleur. De grens met het gewone grijze mortelbed is zeer scherp. Deze zwarte grond lijkt ook onder het goed bewaarde mortelbed verder door te lopen. Een verklaring hiervoor is niet gevonden.

TAW: 6,83 m

S48: Ten westen van S23 ligt een stuk vloer dat bestaat uit enkele bakstenen. Het gaat vooral om halve bakstenen (fig. 28).

TAW: 6,76 m

3.4.4.4. Opvulling van de kelder

De kelder was voornamelijk opgevuld met aarde gemengd met weinig puin. In deze vulling zijn nauwelijks archeologische vondsten aangetroffen. Opvallend is de afwezigheid van grote stukken puin afkomstig van het afgebroken kasteel. Een uitzondering daarop is de aanlegtrechter van de waterput in de kelder (S25). Deze was tot ongeveer aan het looppniveau van de kelder met baksteen gevuld. Slechts een bovenste laag bestond uit geelgroenig zand. In deze vulling zijn ook veel fragmenten baksteen aangetroffen met daarop pleister en een afwerkingslaag. Het gaat om fragmenten rode, zwarte, witte en okerkleurige beschildering. Op één fragment kon duidelijk een natuursteenimitatie onderscheiden worden.

3.4.5. Het poortgebouw

S5, S36: De toegang tot het binnenplein lag in oorsprong iets meer in het noorden, waardoor het vooraanzicht van het kasteel niet geheel symmetrisch moet zijn geweest (fig. 40). De twee structuren zijn in een U-vorm bewaard (2,5 m op ca. 2,3 m). De verschillen in opbouw zijn echter opvallend.

S5: De noordelijke zijde heeft beduidend smallere muren. Ze zijn gebouwd op een getrapte fundering met slechts één versnijding. De noordmuur is 2 koppen en 1 strek breed. De westmuur is slechts twee bakstenen dik. Wat de zuidmuur betreft is de dikte en lengte moeilijk te bepalen wegens vernieling door een testput. Het algemeen gebruikte baksteenformaat is 25 x 11,5 x 5 cm (fig. 41).

Fig. 43: Boveenaanzicht van de haard (S37) in het zuidelijke poortgebouw (S36).

Fig. 44: Getrapte fundering van het zuidelijke poortgebouw.

Fig. 45: De zwartgeblakerde vloer van de haard, bestaande uit schuingeplaatste tegels en tegelfragmenten.

TAW: boven: 7,98 à 8,03 m - onder: 7,38 m

S36: De zuidzijde is iets uitgebreider gedocumenteerd. Het meest opvallendst is de bredere zuidwesthoek en zuidmuur en de uitsprong met zijn haardplaats (zie ook S37). Algemeen hebben de bakstenen een formaat van 25 x 11,5 x 5 cm maar er zijn ook kortere bakstenen gebruikt. Tegen de haardplaats zijn fragmenten van rode tegels ingemetseld die duidelijk verbrand zijn.

De noordmuur was een 45 cm breed maar versmalde naar het oosten toe (fig. 42).

De westmuur kent op de hoek een uitsprong van 28 naar 68 cm breed. Een coupe op dit bredere deel toont een volledig getrapte fundering waarbij elke laag stenen enkele centimeters inspringt (fig. 44 en plan 8). De zuidmuur blijft een goeie 64 cm breed. In het oosten heeft de muur een eigenaardige uitsprong. In de stompe hoek die hierdoor verkregen wordt bevindt zich de haard (S37).

De WC-goot (S14) had een duidelijk spoor achtergelaten bovenheen de hele structuur. Tegen de zuidwesthoek is een afbraakspoor zichtbaar. Dit werd aangesneden in het westprofiel van sleuf 7.

TAW: boven: 7,96 m à 8,06 m - onder: ca. 7,11 m

S6, S35: In het oostelijke gedeelte van het voorplein werden ook twee massieven opgegraven. In tegenstelling tot de vorige besproken sporen liggen deze wel symmetrisch ten opzichte van de vleugels van het oude kasteel. Hierdoor ligt het ene massief (S6) in de U-vormig structuur, het andere (S35) ligt ten zuiden ervan. Dat ze beide omwille van dezelfde reden zijn gebouwd valt af te leiden uit hun identieke grootte en de opvallende aanwezigheid van verbrokkelde witte kalkmortel. Ze zijn ongeveer 1 x 1 m groot en gaat tot ca. 90 cm diep. De onderste laag bestaat eerder uit gemetseld puin. Ze vormen geen mooie rechthoeken maar zijn on-

regelmatig en hebben afgeronde hoeken (fig. 41 en 42).

TAW: 7,94 m en 8,05 m

S37: Haardstructuur

Wat in het grondvlak nog leek op een pakket deels verbrande aarde, bleek na het verdiepen van dit spoor een haardvloertje te zijn. Het was opgebouwd uit schuin geplaatste tegels (fig. 45). Op de tegels lag een laagje puin met daarboven een vrij zandige laag die deels verhit was geweest (fig. 43). Dit wijst erop dat hierboven een jongere haard moet gelegen hebben. Deze is echter niet teruggevonden. Tussen de voegen van de schuinliggende tegels werden heel wat nagels aangetroffen. Het spoor is in het oosten verstoord (S41).

De muur waartegen het haardje gelegen is, is voor een deel opgetrokken met onregelmatige tegelfragmenten, die eveneens sporen van verhitting vertonen.

TAW: 7,92 m

S47: Rondheen de noordelijke structuur van het poortgebouw (S5) zijn over een grote oppervlakte gefragmenteerde dakpannen aangetroffen. Ze liggen zeer willekeurig en zijn onregelmatig van vorm en afmeting. Slechts hier en daar is een neus op de fragmenten teruggevonden. In sleuf 12C lagen tegen de noordmuur van het poortgebouw enkele fragmenten in kalkmortel. Het is niet duidelijk of het hier gaat om een oud loopniveau of een puinlaag van oude dakpannen. Tussen de fragmenten lagen er opvallend veel houtskoolfragmenten en kalkmortel, de aarde was zeer donker van kleur (fig. 41)

Rondom de noordzijde van de noordelijke poortstructuur (S5) werd een puinpakket aangesneden. Het gaat onder meer om fragmenten van kookpotten, borden, teilen en zeven in rood aardewerk. Aan de hand van de randen kunnen ze gedateerd

Fig. 46: Zone II: De verschillende coupes tonen de donkere, oude leeflaag doorheen de gehele zone. Deze gaat over in een gracht.

Fig. 47: Zuidprofiel van zone II: de gracht onder de zuidmuur is bijna volledig gevuld met de donkere laag. Boven de gracht is de muur niet afgebroken.

Fig. 48: De centrale gracht in sleuf 8, zuidprofiel. De gracht is opgevuld met verzette moederbodem.

Fig. 49: Westprofiel van sleuf 8: de donkere leeflaag is hier ten opzichte van fig. 46 erg dun. Onder deze laag bevinden zich bodemkundig gevormde lagen, boven de donkere laag verzette moederbodem.

worden in de 16de eeuw. Daarnaast is er ook Raeren steengoed aangetroffen en een stuk van een ventilatiekoepel met reliëfbanden (14de eeuw).

Naast het aardewerk is ook metaal (2 verroeste nagels), dierlijke resten en houtskoolfragmenten gevonden.

Enkel botfragmenten konden als rund gedetermineerd worden. De overige behoorden tot de groep van grote wervels en ribben (5), kleine wervels en ribben (3). 5 fragmenten bleven ongedefinieerd. Daarnaast werden ook enkele fragmenten van mossel aangestroffen.

3.4.6. De grachten en de donkere laag

Over het hele terrein lag een donker pakket dat duidelijk ouder was dan het U-vormige kasteel. In het midden van het plein ging deze over in een gracht. Zowel de donkere laag als de gracht werden verschillende keren aangesneden tijdens het verdiepen van de zones of het trekken van sleuven. In de zuidoosthoek van zone VIII en in zone III werd een oever en een deel van een gracht aangesneden.

3.4.6.1. De donkere laag

Het donker pakket is homogeen, relatief vochtig en zandig van aard en bevindt zich op de onverstoorte moederbodem (zie onder). De begrenzing tussen beide verschilt van plaats tot plaats: of er is een harde laag, ontstaan door ophoping van ijzerconcretie of er bevindt zich een witte uitlogingslaag (bv. sleuf 8, fig. 49). Nergens is de grens tussen de twee soorten lagen zeer scherp, doch overal erg duidelijk. De kleur van de laag gaat van donker bruinrijks tot zwart. De afdekking van het pakket gebeurde algemeen met versmeten moederbodem. In de zuidwesthoek van het oude middenplein is deze afdekking door het veelvuldig afgraven met de kraan verdwenen. Daarboven ligt een grijzige laag

met een weinig fijn bouwpuin. De grens tussen deze twee laatste is vaak erg vaag. Deze opeenvolging van lagen was goed te zien in zone II daar alle lagen er goed bewaard waren. In zone I wordt de laag afgedekt door een witte, sterk zandige laag. Deze zit deels vermengd met de donkere laag.

Hieronder volgen enkele hoogtes van de boven- en onderbegrenzing van de laag. Daaruit werd de dikte van de laag berekend.

Centraal van west naar oost werden drie punten genomen:

1. Sleuf 1: TAW: 7,72 - 7,34 -> 38 cm
2. Sleuf 8: TAW: 7,32 - 7,20 -> 12 cm
3. Sleuf 7: TAW: ? - 7,20

In het noorden van west naar oost geven drie punten de dikte weer:

4. Sleuf 1: TAW: 7,50 - 7,28 -> 22 cm
5. Sleuf 13: TAW : 7,31 - 7,12 -> 19 cm
6. Sleuf 5 TAW: 7,47- 7,07-> 40 cm

Deze getallen geven enkel een idee over de mogelijke dikte van de laag. Uiteraard is ook een exacte begrenzingen met de boven- en onderliggende lagen zeer moeilijk waardoor het meten van de dikte kan variëren.

Algemeen zit er een schommeling in hoogte en dikte **van de donkere laag**.

Een wandscherf afkomstig uit de donkere laag in sleuf 12C kan in de 14de eeuw gedateerd worden.

3.4.6.2. De grachten

Er zijn twee grachten aangetroffen. De ene loopt centraal over het terrein van noord naar zuid (S57). De tweede ligt tegen de oostelijke keermuur (S28 en S56). Ze werd aangesneden in zone III (S56) en zone VIII (S28) en vormt eveneens de oever van het eiland. Omwille van het feit dat de oriëntatie van de gracht in

Fig. 50: Aanzet van de gracht (S28) met inspoelingslagen onder de keldermuur.

Fig. 51: Zuidelijk profiel van de gracht. Een eerste opvulling gebeurde door inspoelingslagen en een zwarte laag. Daarop liggen twee opvulpakketten en de tweede vloer van de kelder.

Fig. 52: Oostprofiel van de gracht. Op de bodem zijn twee palen zichtbaar. Links zijn de sporen zichtbaar van twee verdwenen palen.

Fig. 53: Grondvlak van sleuf 11.

zone III licht verschilt met deze in zone VIII, werd aan de gracht in zone III een ander spoornummer toegekend. In beide zones is de gracht dieper en breder dan de centrale gracht. De breedte kon niet bepaald worden omdat ze in beide zones verstoord wordt door de keermuur.

S57: In deze centrale gracht loopt een donkere laag. Het is dezelfde laag als over het volledige terrein werd aangetroffen. Er is dus geen strakke scheiding tussen beide. De gracht vormt samen met de donkere laag één geheel (fig. 46, 47 en 48). Het pakket is bemonsterd in sleuf 8.

De breedte van de centrale gracht is moeilijk te bepalen aangezien ze verder doorloopt in de donkere laag. Algemeen kan ze geschat worden op een breedte van 1,20 m. De diepte werd op een aantal plaatsen gemeten. Van noord naar zuid is dit:

Sleuf 6: TAW: 6,53 m

Sleuf 7: TAW: 6,47 m

Sleuf 8: TAW: 6,53 m

Sleuf 9: TAW: 6,50 m

De gracht helt noch naar het zuiden noch naar het noorden af maar blijft op een diepte van ca. 6,50 m TAW.

De hellingen van de gracht zijn niet even steil. Maar ook dit verschilt van coupe tot coupe. Dit betekent dus dat het uitgraven eerder willekeurig is gebeurd.

Fijne laagjes slib, vermengd met moederbodem, vormen een eerste fase van de opvulling. Daarbovenop ligt het donkere pakket. Enkel in het zuidprofiel van sleuf 6 (zone II) is de gracht min of meer volledig opgevuld met dit pakket. De overige coupes geven een opvulling met versmeten moederbodem, zoals ook het geval is op de donkere laag. Dit is duidelijk het geval in sleuf 6 (zone II) en in sleuf 8 (fig. 48).

In sleuf 7 werden enkele kleine scherven grijs aardewerk gevonden, deze worden in de 14de eeuw gedateerd.

S28: De gracht in zone VIII bevond zich voor een groot deel onder de bewaarde keldervloer (S19). De aanzet was reeds in het grondvlak zichtbaar als een donker spoor dat zich sterk aftekende in de moederbodem (fig. 36). Bij het verder couperen en registreren van de gracht kwamen een aantal houten palen aan het licht. Een verticale paal stond aan de grachtkant (S34). Het hout was deels bewaard zodat het paalspoor zelf nog heel duidelijk was en ook de paalkuil was goed zichtbaar. Deze doorsneed deels de gracht. De paal was onderaan aangepunt. Op een diepte van 6,21 m TAW was hij 15 x 12 cm breed en een 60-tal cm lang. In de gracht zelf bevonden zich twee horizontale palen (TAW: 1° oost: 6,04 m - west: 5,92 m ; 2° oost: 5,92 m - west : 5,93 m). Ze lagen onderaan de gracht, parallel naast elkaar en loodrecht op de grachtkant. Ze waren ca. 1 m en 0,65 m lang en aangepunt. Naast de langste paal lag nog een klein stukje hout. De grootste palen werden uit de gracht gelicht.

Rondom de palen had de bodem een zeer specifieke verkleuring: onmiddellijk rond de paal was de bodem blauwgrijs van kleur. In het witgrijze zand tekenden de palen zich af als gecentreerde roestkleurige cirkels. Door deze verkleuring was het duidelijk dat nog andere verticale en horizontale palen moeten aanwezig zijn geweest. Roestkleurige cirkels waren zichtbaar in zowel het grondvlak als de profielen. Hierdoor wordt de houten structuur goed zichtbaar: voor elke verticale paal was er een horizontale. De gracht helt af van west naar oost, maar ook een weinig van noord naar zuid. Door de bouw van de noordelijke keldermuur was het verder verloop van de gracht niet meer te achterhalen. De opvulling gebeurde in verschillende fases. Eerst is er is een inspoelingslaag van roestkleurige moederbodem, een weinig vermengd met donker slib. Doorboven ligt een dunne, zwarte afzettingslaag. De verdere opvulling gebeurde door middel van één pakket donkere grond met baksteenpuin. Hierin is heel wat materiaal teruggevonden. Het is op dit pakket dat het oudste vloertje

Fig. 54: Sleuf 15 in zone III (noorden ligt boven): Links is de gracht goed van de moederbodem te onderscheiden. De palen S58 en S59 bevinden zich in de gracht. In het rood omlijnd enkele dakpanfragmenten. De pijl wijst naar een houten plank. De opvulling bestaat uit een donkerblauwe laag. De gracht was echter voor een groot deel opgevuld met een puinpakket waarin zich erg veel materiaal bevond.

Fig 56: Fragment majolica uit het afvalpakket van zone III.

Fig 57: Fragment 'Doorniks' aarde-
werk uit het afvalpakket van zone III.

Fig. 55: Coupe op paal S58.

gelegd was (S55). Daarop ligt een tweede afdekkingslaag met iets grover puin waarop de funderingsbakstenen van de keldervloer lagen (fig. 51 en 51).

TAW: diepte van de gracht in het zuidprofiel ca. 5,50 m (d.i. het diepste opgegraven punt)

S56: De gracht tekent zich ook in zone III zeer scherp af van de moederbodem. De opvulling bestond uit inspoelingslaagjes met hierboven een donkere laag. Deze laag zag er aanvankelijk felblauw uit, maar kleurde na blootstelling aan de lucht zwart. Wellicht gaat het hier om vivianiet (een ijzerfosfaat). Dit wijst op een zeer vochtige bodem.¹⁰ Deze laag werd bemonsterd.

Hierboven werd één ongestructureerd opvullingspakket aangebracht waarin zich heel wat materiaal bevond (zie lager, S59 en fig. 54).

Er werden net zoals in zone VIII opnieuw enkele houten palen aangesneden. De twee verticale palen (S58 en S59) waren volledig intact. Qua uiterlijk zijn ze gelijkaardig als deze die in zone VIII werd opgegraven maar ze zijn massiever. Ze hadden een diameter van ca. 25 cm en zijn onderaan aangepunt. Het hout was nog zeer goed bewaard. In tegenstelling tot zone VIII bevonden de palen zich eerder in de gracht dan langs de grachtkant. (TAW: 1° boven: 6,43 m - onder: 5,10 m ; 2° boven: 6,75 m - onder: 5,25 m). De verkleuring rond de palen is dezelfde blauwgrijze kleur als in zone VIII.

Er werd ook één horizontale plank in de gracht teruggevonden (TAW: 5,34 m).

Zowel de palen als de plank werden uit de gracht gehaald. Eén van de palen is mogelijk gunstig voor dendrochronologisch onderzoek.

Nabij deze plank lagen net naast de gracht enkele gefragmenteerde tegels en een bodemfragment steengoed (zie lager, S61)

(TAW: 5,21 m).

Gelijkaardig met de andere grote gracht in zone VIII is de helling naar de oostzijde.

S59: Het afvalpakket.

Bij het uitgraven van zone III werd een afvalpakket aangetroffen. Het ging meer bepaald over het opvulpakket van de gracht. Uit de laag werden opvallend veel scherven en botmateriaal verzameld. Dankzij de hulp van archeoloog Pedro Pype (Ename) en dr. archeoloog Koen De Groote (VIOE) kan een eerste interpretatie van deze context weergegeven worden:

Het rood aardewerk vormt de grootste groep. Het gaat meer specifiek om randen, wanden en bodems van grote kookpotten, al dan niet met een dekselprofiel, voorraadpotten, kommen en teilen. Enkele rariteiten zijn fragmenten van een bloempot met standvin en een ventilatiekoepel (dergelijke objecten werden boven een dakopening geplaatst, fig. 58). Er bevinden zich ook een drietal fragmenten rood-wit 'Doorniks' aardewerk in het geheel (fig. 57). Algemeen kan deze groep gedateerd worden in de 16de eeuw.

Het grijs aardewerk vormt daartegenover een zeer kleine groep. Het verdwijnen van dit aardewerk ten voordele van het rode is typisch voor de 16de eeuw.

Tussen het steengoed zitten er vooral scherven van het type Raeren. De kannen en kruiken met uitgeknepen standing dateren uit de 16de eeuw. Tegen het einde van de 16de eeuw werden dergelijke bodems vervangen door een vlakke gedraaide standing. Daarnaast is er ook steengoed van Bouffloulx, Langerwehe en Sierburg. Het fragment met een deel van een medaillon is eerder in het eerste kwart van de 17de eeuw te dateren.

Het witbakken aardewerk is afgewerkt met gele of groene glazuur. Enkele fragmenten zijn afkomstig van kacheloventegels (fig. 60).

¹⁰ Mondelinge toelichting van Prof. E. Van ranst.

Fig 58: Fragment van een ventilatiekoepel uit het afvalpakket van zone III

Fig 59: Fragment van een vetvanger uit het afvalpakket van zone III

Fig 60: Fragmenten van kacheloventegels uit het afvalpakket van zone III

Fig. 61: De opbouw van de bodem in de onverstoorde zones: Een donkere A horizon, een B-horizont met gley-verschijnsel en een grijsgereduceerde C-horizont (sleuf 1).

Er werd ook één fragment majolica gevonden (fig. 56). Dit wordt geplaatst in de tweede helft van de 16de eeuw.

De weinige fragmenten versierd aardewerk worden in de 16de -17de eeuw gedateerd.

Algemeen gaat het in deze laag om keuken- en tafelgerei uit het midden van de 16de eeuw.

In dezelfde laag werd eveneens een hoeveelheid botmateriaal aangetroffen. Het gaat om fragmenten afkomstig van rund (48), varken (5), schaap/geit (9), konijn (1) en vogel (8). Daarnaast zijn er 14 kleine wervels en ribben en 23 grote wervels en ribben, mosselschelpen, visgraten en de resten van een kokkel aangetroffen. 37 fragmenten waren niet determineerbaar. Heel wat botfragmenten vertoonden kap- en snijsporen en één bot was verbrand.

S61: Op de scheiding tussen de moederbodem en de gracht lagen enkele gebroken daktegels. Daarnaast lag een fragment steengoed (Raeren) met een uitgeknepen standring. Het hoogtepunt van dit soort aardewerk wordt in de 16de eeuw gesitueerd. De functie van deze daktegels is niet gekend (fig. 54).

3.4.7. De moederbodem

De bodem is in deze streek hoofdzakelijk vochtig zand tot nat zandleem. Tijdens de bespreking van de donkere laag was reeds sprake van plaatsen met ijzerconcretie en witte uitgeloopte lagen. Ze behoorden tot de onverstoorte moederbodem. In de meeste gevallen bevond zich onder de donkere laag een typische B-horizont met gley. Dit is de zone waartussen het watertafelniveau schommelt.

Op enkele plaatsen werd gegraven tot onder het laagste niveau van het grondwater. Onder dit niveau bevond zich het grijze gereduceerd zand. Het is de C-horizont van deze natuurlijke bodem

(fig. 61).

Zowel de dikke donkere laag, de witte onderliggende laag, als ook de opvallend scherpe aflijning tussen de B- en de C-horizont wijst op een zeer natte bodem.¹¹

Er zijn heel veel sporen van bioturbatie aangetroffen. Het gaat in hoofdzaak om verstoringen door wormen en mollen. Deze dieren lijken zeer actief geweest te zijn in deze bodem. Vooral in de lagen boven het donker pakket. Maar ook eronder, in de moederbodem zijn nog sporen van wormen te herkennen. Naar verluidt waren de mollen nog recent actief op het binnenplein.

Onder de gracht (S28) en de oostmuur van de kelder werden in het gereduceerd zand boomwortels aangetroffen. Enkel elzen zouden dergelijke natte bodems kunnen verdragen.

¹¹ Met dank aan Prof. E. Van Ranst, Rijksuniversiteit Gent.

Fig. 62: Het opgegraven voorplein met de verschillende deelsleuven.

Fig 62: Scherven uit de donkere laag

4. RELATIEVE CHRONOLOGIE

Na de bespreking van de structuren en sporen, volgt in dit hoofdstuk de verschillende relaties en chronologische verbanden. De meeste verbanden zijn relatief ten opzichte van elkaar: het ene is ouder dan het andere, een absolute datering is er niet. Dankzij de iconografische bronnen kunnen enkele structuren en verbouwingen toch nauwkeuriger gedateerd worden.

4.1. Fase 1: De oudste sporen

Over het hele terrein bevindt zich een donkere laag boven de zandlemige moederbodem. Het gaat hier om een oude leeflaag, mogelijk een ploeglaag of een weilandlaag.

De donkere laag loopt centraal op het terrein over in een gracht. Deze doorsnijdt de natuurlijke bodemlaag. De bodem van de centrale gracht bevindt zich tot vlakbij de laagste watertafelstand. De fijne inspoelingslagen wijzen erop dat de grachten een periode hebben open gelegen. Daarbovenop bevindt zich de donkere laag. Ze behoort tot dezelfde fase als de 'ploeglaag'. De kleine centrale gracht werd gedicht met een dik pakket verzette moederbodem. Op sommige plaatsen is de donkere laag met hetzelfde pakket afgedekt. Dit is goed zichtbaar in zone II. Er is slechts weinig materiaal in de oude leeflaag en zijn deklaag terruggevonden. De paar scherven in de donkere laag duiden op de 14de eeuw (fig. 62). Dit zou mogelijk (!) betekenen dat het terrein in deze periode als akker- of weiland werd gebruikt.

4.2. Fase 2: De omgrachting

Strikt genomen is er geen onmiddellijke relatie tussen de gracht

die in de kelder werd aangetroffen en deze in zone III. Doch structureel doen ze vermoeden dat ze tot eenzelfde fase behoren. Ook de relatie tussen deze grote gracht en de oude leeflaag is niet volledig duidelijk. Enerzijds was de donkere laag in de kelder weggegraven, anderzijds werd in zone III net op de overgang tussen beide sporen een muur gebouwd.

Deze gracht gaat een stuk dieper dan de andere, centrale gracht. De opvulling gebeurde in een eerste fase door inspoeling. Daarna werd ze gedempt door een pakket met puin. In zone III zat daarin opvallend veel aardewerkfragmenten. Het puin en de scherven kunnen mogelijk afkomstig zijn van een gebouw dat vòòr het laat 17de eeuws kasteel op deze site aanwezig was. Maar hiervoor zijn geen bewijzen. Evengoed gaat het om aangevoerde grond. De opvulling gebeurde zodus duidelijk op een andere wijze dan deze in de kleine gracht.

De functie van de verticale en horizontale palen is niet duidelijk. Enkel door hun ritmische opbouw kan er gesteld worden dat ze met een bepaald doel geplaatst zijn. Mogelijk gaat het om een soort (oever)beschoeiing maar ook andere functies worden niet uitgesloten. Doordat de palen ook deels doorheen het opvulpakket zitten, is er een mogelijke relatie met het dempen van de gracht.

De beide delen van de gracht worden naar de ingang toe minder diep. Er kan echter niet gesproken worden van een echte onderbreking omdat hiervoor geen aanwijzingen zijn. Door hun lichte buiging lijkt het er wel op dat het eiland eerder afgerond was.

Deze gracht behoort mogelijk tot een oudere fase van de kasteelsite. Ze dateert zeker van vòòr het midden van de 16de eeuw. Het materiaal uit de grachtvulling dateert immers uit die periode. Dendrochronologisch onderzoek op het hout bleek niet mogelijk aangezien het hier niet om eikenhout gaat. Mogelijk gaat het

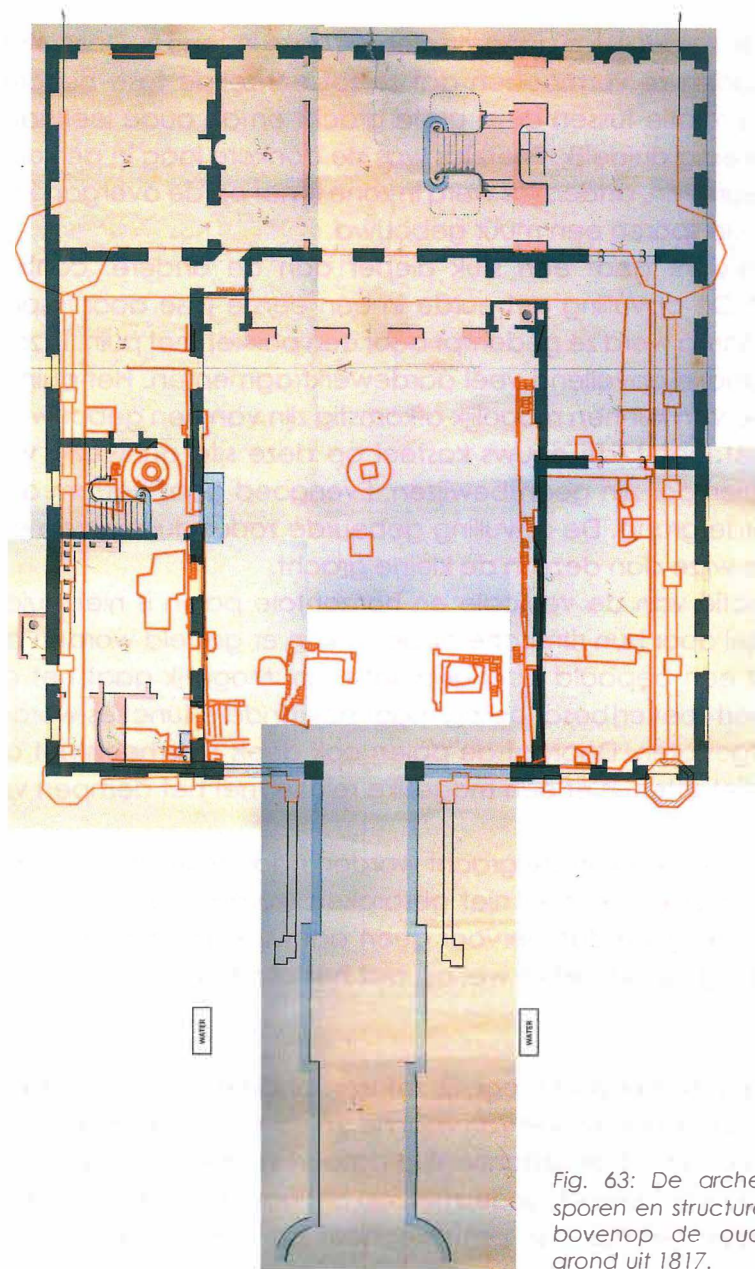

Fig. 63: De archeologische sporen en structuren gelegd bovenop de oude plattegrond uit 1817.

om acacia. Het dempen van de gracht kan mogelijk gelinkt worden met het vergrooten van het eiland en het bouwen van een nieuw kasteel.

Gezien geen andere sporen zijn teruggevonden die in relatie kunnen gebracht worden met de gracht, kunnen hierover verder geen uitspraken gedaan worden.

4.3. Fase 3: Het 17de eeuwse renaissancekasteel

4.3.1. Relatie met de oudere sporen

Het is niet duidelijk of het materiaal uit de grachtvulling wel degelijk van op de kasteelsite afkomstig is en dus behoort tot een 16de eeuwse voorloper van het kasteel ter Walle. Doch de enkele, meer rijkelijke scherven wijzen voorzichtig in die richting.

Alle aangetroffen funderingen van het oud kasteel ter Walle werden doorheen de natuurlijke en antropogene lagen gebouwd. Er werd geen rekening gehouden met de aanwezige grachten. Enkel in de kelder lijkt dit wel het geval. Daar werd de oostmuur opvallend dieper gefundeerd dan alle andere muren. Het metselwerk bevindt er zich tot 10 cm onder de gracht. Of dit over de hele lengte van de gracht het geval is, is niet zeker, omdat net over de breedte van de kelder de gracht licht verdiept naar het zuiden toe. Dit deel kon echter niet verder onderzocht worden. Het is niet duidelijk of de centrale gracht nog zichtbaar was in het landschap op het moment dat het kasteel werd opgetrokken. Het schijnbare uitbraakspoor van de dwarsmuur in de kelder (S22 en S27) is een aanwijzing dat dit mogelijk wel het geval was. Dit spoor loopt in het verlengde van de gracht en het lijkt erop dat de gracht er net werd uitgegraven om er een dwarsmuur te kunnen bouwen. Het uitgegraven deel werd met fijn puin weer opgevuld. Hierboven zou de muur kunnen zijn gebouwd. Dit

spoor lost echter geenszins de vraag op waarom hetzelfde niet is gebeurd onder de - op stabiliteitsvlak - veel belangrijkere muren aan de pleinzijde van de noord- en zuidvleugel.

Omdat de donkere laag algemeen hoger lag dan de keldervloer is deze bij de bouw van de kelder volledig weggegraven. In de vele andere profielen zien we die oude leeflaag onder een muur verdwijnen, of is ze nog net zichtbaar onder de onderzijde van de funderingen.

4.3.2. Opbouw van het kasteel

Het opgegraven muurwerk kan gelinkt worden aan het gebouw dat wordt weergegeven op de pentekening van 1697, het grondplan van de 18de eeuw en dat van 1817 (zie hoger: Geschiedenis van het kasteel). Aan de hand van dat oude plan kennen we de afmetingen van het oude kasteel ter Walle. Dit was ca. 27,05 m lang op ca. 24,35 m breed. Hierdoor is ook geweten hoeveel er van de funderingen werd weggegraven door de bouw van de 19de eeuwse keermuur en het huidige kasteel. Wat ons restte was slechts het middenplein en een deel van de noord- en zuidvleugel alsook de poortstructuur van het laat 17de eeuwse Kasteel ter Walle (fig. 63).

Het kan niet worden aangetoond maar het is wel mogelijk dat onmiddellijk na het dichten van de gracht in het midden van de 16de eeuw de aangetroffen structuur (of een deel ervan) werd opgebouwd.

Een prent van 1606 toont namelijk een kasteel, echter wel zonder aangebouwd poortgebouw, hetgeen eventueel later kan zijn toegevoegd. De vraag blijft ook in hoeverre de iconografische bron een betrouwbare weergave van de realiteit schetst.

De noordvleugel doet vermoeden dat de gelijkvloerse verdie-

ping in drie kamers verdeeld was. Dit was in het begin van de 19de eeuw niet langer het geval. Het plan van 1817 toont slechts twee kamers op het gelijkvloers. De scheidingswand tussen de twee kamers komt wel overeen met de meest westelijke dwarsmuur van de fundering. Deze dwarsmuur is tegen de zuidmuur verzaard, wat bij de oostmuur niet het geval was.

Geen andere informatie over de kamers kon achterhaald worden.

In de zuidvleugel werd de kelder ondergebracht. Er waren veel meer structuren bewaard zodat meer informatie over de kelder ter beschikking is. De structuren zullen hieronder één voor één besproken worden.

Bij het uitgraven van het voorplein, nadat het archeologisch terreinwerk beëindigd was, werd de oostmuur van het poortgebouw zichtbaar. Ook deze was, net zoals de oostmuur van de kelder, opgenomen in de 19de eeuwse keermuur. De muur vormde een afsluiting van het centrale middenplein. Dit versterkt het feit dat de pentekening van 1697 volledig het hier aangetroffen gebouw weergeeft. De verdere bouw van deze oostvleugel komt na de bespreking van de kelder aan bod.

Het oude kasteel lag licht anders georiënteerd dan het huidige kasteel. Het verschil is niet groot. Maar door de eerder schuine oriëntatie van de poortstructuren en de muren ten opzichte van het huidige voorplein lijkt het oude kasteel in oorsprong enkele graden naar het westen te zijn gedraaid.

4.3.3. De kelder

De volledige vloer in de kelder bestond uit natuurstenen tegels van 28 x 28 cm. De tegels lagen koud tegen elkaar, er was nauwelijks een voeg aanwezig. De vloer was tegen de wanden omrand

door twee rijen strekse rode bakstenen van 17 x 4 cm. Enkel in de hoeken moet deze rand iets breder zijn geweest. De volledige vloer lag op een dik mortelbed dat op zich gefundeerd was door een baksteenlaag. Deze bakstenen lagen eerder ongeordend. Een twintigtal centimeter onder het vloeroppervlak in de kelder werden enkele tegels aangetroffen. Deze moeten zijn gelegd bij de opbouw van het oude kasteel: ten eerste liggen ze rechtstreeks op het opvulpakket van de grote gracht; ten tweede zijn de gebruikte tegels identiek aan deze uit de nis (zie onder). Ze lagen min of meer op gelijke hoogte met de onderkant van de fundering van de noordmuur en vormen het oorspronkelijke niveau van de kelder.

Er waren minimum twee haarden aanwezig. Een grote stookplaats in het zuidoosten en een kleinere tegen de noordwand. Ze werden elk van een specifieke vloer voorzien. Voor de grote haard bestond deze uit gekantelde bakstenen, voor de wandhaard uit blauwe natuurstenen tegels. De haardwangen zijn in beide gevallen verdwenen. Voor de kleine haard waren ze opgebouwd uit baksteen die in de noordmuur was ingemetseld. Het aanbrengen van deze wangen en dus ook van de haard moet in een latere fase zijn gebeurd. De openingen waarin de bakstenen van de haardwangen zich bevonden lijken pas later te zijn gekapt. Ook de aanwezigheid van een gewelf in de haardmond bevestigt deze chronologie.

Ten oosten van de wandhaard bevond zich een stortkoker. Het is geen stortkoker in de enge betekenis. Dit gat liet bevoorradings toe voor het kasteel vanop het middenplein. De steen op het middenplein werd dan gebruikt om bakken en karren ed. op te stellen om het kippen te vergemakkelijken.

Verder westelijk is een nis aanwezig in de keldermuur. Het tablet is afgewerkt met vierkanten tegeltjes uit rood aardewerk (13 x 13

Fig 64: Fragmenten beschilderde pleister

Fig 65: Fragment beschilderde pleister met natuursteenimitatie

cm), dezelfde die ook onder de vloer zijn aangetroffen. De wanden hebben een gelijkaardige afwerking als de rest van de muur. Er is geen aanwijzing van enige onderverdeling in schappen.

Hoogstwaarschijnlijk liep een muur (S27) tot aan het kleine binnenmuurtje (S23). Een dwarse binnenmuur even dik als deze in de noordvleugel is niet onmogelijk. De pleisterbaarden die nog aanwezig zijn wijzen alleszins in die richting. Op die plaats geeft het oude plan van 1817 een trap weer. Het kleine muurtje ondersteunde een trap komende van de gelijkvloerse verdieping. Het is echter niet de statietrap. Deze bevindt zich namelijk in de westvleugel. De kleinere trap in de zuidvleugel moet gezien worden als de 'meidentrap' die verder naar de kelder afdaalde. In de afgebroken wand moet een deuropening hebben gezeten die de verschillende ruimtes met elkaar verbond. Het blijft onzeker of de westelijke ruimte nogmaals onderverdeeld was. De aanwezigheid van de hoog geplaatste duim wijst niet rechtstreeks naar een deuropening. De muur waarop deze sporen zich bevinden is in een latere fase gebouwd, ter vervanging van de oorspronkelijke muur. De kelder moet op een bepaald moment dus verbouwd zijn geweest.

Er waren dus minstens twee, mogelijk drie verschillende ruimtes in de kelder. De meest oostelijke van ca. 6 m lang, en mogelijke centrale kleine ruimte van 3 m en een westelijke ruimte waarvan de lengte niet kon bepaald worden.

Door de aanwezigheid van de aanzet van het gewelf kan de plafondindeling vermoed, en de ruimte-indeling bevestigd worden.

Per gewelf was er een overspanning van ca. 3 m. Tot aan de afgebroken dwarsmuur (zie boven) zijn dit dan 3 kruisgewelven met telkens een overspanning van 3 meter. Tussen de dwarsmuur en de 'pilaster' zit opnieuw 3 meter en dus slechts één gewelfover-

spanning. Naar het westen toe rest nog 15 meter tot aan de westgevel van het kasteel ter Walle. Wanneer dit gedeelte volledig onderkelderd was betekent dit nogmaals 5 gewelven.

Door de verhoging van de keldervloer werd de hoogte van de kelder nogal gehypothekeerd want tussen het mortelbed en het gewelfaanzet was ongeveer 1,35 m.

De aangetroffen kleuren op de bakstenen uit de kelderopvulling wijzen op een kleurrijke muurafwerking. Het gaat meer bepaald over zwarte, okerkleurige en rode verflaggen op de pleisterlaag (fig. 64). Het gaat hier wellicht niet om de afwerking van de muren van de kelder maar wel om deze van de bovenliggende verdiepingen. Op één van de fragmenten werd een natuursteenuitatie aangetroffen (fig. 65), die ons echter weinig datering oplevert gezien deze decoratieve vorm zowel voor als na de 16de eeuw veelvuldig wordt toegepast.

4.3.4. Het poortgebouw

Dankzij de pentekening van 1697 kunnen de archeologische bevindingen van het poortgebouw gelinkt worden aan de opbouw ervan. Een eerste probleem dat zich echter stelt is de asymmetrie die op het terrein werd geregistreerd. De toegang tot het kasteel zou meer ten noorden liggen, en dus niet centraal zoals op de tekening is weergegeven. Deze specifieke ligging heeft te maken met de aanwezigheid van de trap naar de kelder. Deze ligt, als het plein betreden wordt, wat verborgen in de zuidoosthoek van het plein.

De bakstenen waarmee de funderingen zijn opgebouwd, zijn van hetzelfde formaat als de originele muren van de noord- en zuidvleugel. Een verbouwing naar een centraal poortgebouw lijkt onwaarschijnlijk. Er zijn hiervan geen archeologische bewijzen teruggevonden.

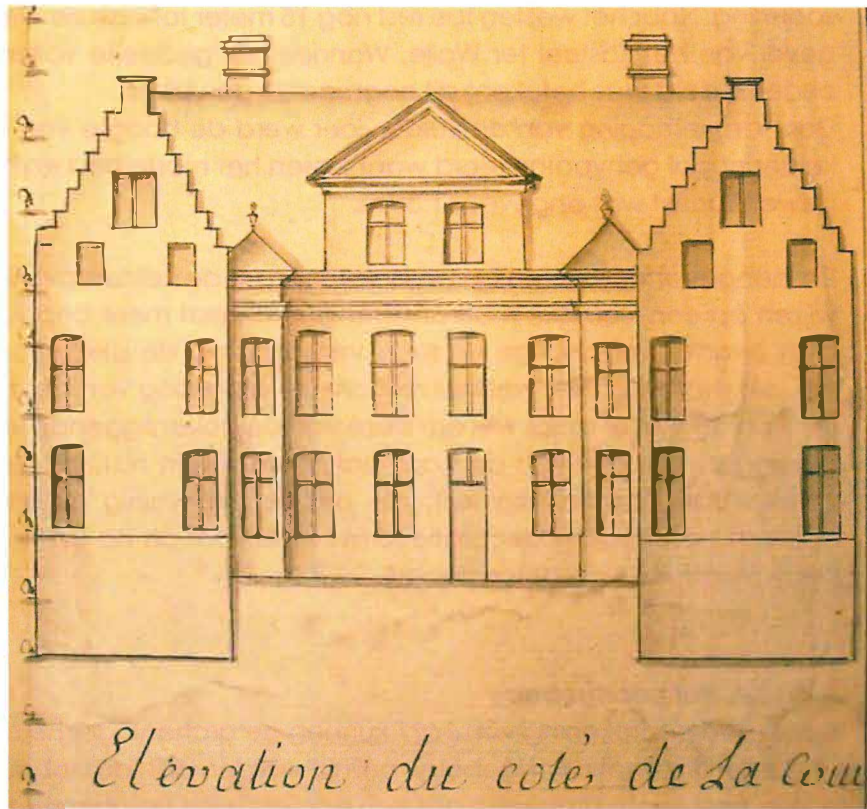

Fig. 66: Vooraanzicht van het 18de eeuwse, classicistische kasteel. (Rijksarchief Gent, Kaarten en Plans, nr. 1193).

Fig. 67: Schilderij van het classicistische kasteel.

In het zuidgebouwtje is een haardstructuur teruggevonden. De bakstenen en tegels rondom het haardvloertje zijn duidelijk verhit. Deze stookplaats is dus gelijktijdig gebruikt met het poortgebouw. Een mogelijke hypothese is een mogelijk wachtersvuur. Dit kan echter weerlegd worden omdat het eigenlijke poortgebouw van het volledige kasteeldomein verder gelegen was.

De toegang tot het plein en dus ook tot het kasteel was 3 meter breed.

4.4. Fase 4: Verbouwingen aan het kasteel

De bakstenen in de zuid- en noordvleugel zijn even groot (ca. 25 x 12 x 5,5 cm). Dit geldt ook voor deze van de twee zijden van het poortgebouw. Hierdoor wordt verondersteld dat ze in eenzelfde bouwphase of periode zijn opgetrokken. Er zijn echter tal van bouwsporen zichtbaar. Vaak zijn stukken hersteld met een ander formaat van baksteen, zodat er zeker een periode moet zijn geweest tussen de bouw van het kasteel en de verbouwingen.

De verschillende aanpassingen die zichtbaar waren tijdens de archeologische opgraving vinden plaats tussen de bouw van het 17de eeuwse kasteel en de afbraak ervan in 1845. Voor sommige verbouwingen kan een meer exacte periode aangegeven worden. Het gaat dan meer bepaald om de verbouwing van het gesloten renaissancekasteel tot het u-vormig classicistische kasteel (fig. 66 en 67). Dit moet in de tweede helft van de 18de eeuw zijn gebeurd.

De funderingen van de noordvleugel kenden twee zeer drastische verbouwingen. Hierbij werden de hoeken van de lange zuidmuur met de dwarsmuren steeds gespaard. Een exacte reden van de verbouwingen werd op het terrein niet gevonden. Een mogelijke verklaring is de aanwezigheid van de drassige donkere laag net

onder de fundering die mogelijk voor onstabieleit kan hebben gezorgd. Er zijn geen aanwijzingen dat de verbouwing in zone II in eenzelfde periode gebeurde als deze in zone III. De manier van afbraak en opbouw is ook totaal anders. In tegenstelling tot de muur in zone II, waar over meer dan 3,5 meter de volledige fundering werd afgebroken, bleef het in zone III tot de verbouwing van de aangetroffen bovenkant. Hierop werd een nieuwe, smalere muur gebouwd die ten opzichte van de rest van de zuidmuur een kleine knik vertoont.

De structurele functie van de twee massieven in deze vleugel (zone I en zone III) is niet achterhaald.

Op een bepaald moment is de deuropening in de kelder dichtgemetst. Dit betekende echter niet dat de kelder in onbruik raakte. De binnenzijde van de deur vertoonde namelijk ook pleister en afwerkingslagen. Op datzelfde moment raakte uiteraard wel de trap in onbruik. Hierbij werden de tegels verwijderd en het trapgat gevuld met baksteenpuin.

Deze verbouwing kan mogelijk gezien worden in het kader van de verbouwingen van het gesloten renaissance kasteel tot het meer open classicistische gebouw (zie boven) waarbij de trap niet meer verborgen kon worden. Het dichtmetselen van de deuropening gebeurde alvast vòòr 1817. Het plan toont op het gelijkvloers een venster op deze hoogte. En dit kan niet indien er nog een deur zou aanwezig zijn geweest.

Al meerdere malen is de dwarsmuur van de kelder aangehaald. Deze verbond mogelijk het kleine binnenmuurtje met de buitenmuur. De dwarsmuur werd pas afgebroken nadat het oude kasteel verlaten werd. Mogelijk is er een verband tussen de afbraak ervan en de aanleg van de waterput. Dit kan echter niet aangetoond worden. Ook de puinblok die zich in de opening van de

noordmuur bevindt, blijft een raadsel.

Het westelijke deel van diezelfde noordmuur blijkt volledig te zijn afgebroken en heropgebouwd. De reden hiervoor is onbekend.

De grote witte massieven in de oostzijde werden zo gebouwd dat er geen muren werden afgebroken, men wist dus goed waar de u-vormige structuren zaten: kan hieruit besloten worden dat direct na de afbraak deze massieven werden opgetrokken en de afbraak dus gebeurde met de bedoeling er onmiddellijk een andere afsluiting te plaatsen? Indien dit het geval was, moet ook deze handeling gezien worden in het kader van de omvorming tot een meer classicistisch kasteel. Op het plan van 1817 zijn er echter geen structuren te zien die wijzen op dergelijke massieven. Mogelijk zijn ze bewust niet opgenomen op de eerder technische tekening van het gebouw en de verbouwingen zelf. Op het schilderij daarentegen is het voorplein afgesloten door middel van een hekken. Mogelijk gaat het hier om de funderingen van de pilaren van deze afsluiting.

4.5. Fase 5: De bouw van het 19de eeuwse kasteel

De bouw van het neogotisch kasteel zorgde voor grote verstoringen aan de archeologisch resten van het oude 17de eeuwse kasteel. De meest zware ingreep vond plaats in het westen, waar de volledige hoofdvleugel onder het huidige kasteel verdween. Het is niet geweten of er nog enige archeologische resten bewaard zijn onder het huidige kasteel. Een onderzoek in de huidige kelder zou hierover uitsluitsel kunnen brengen. Daarnaast werden ook de zijvleugels tot een bepaalde hoogte afgebroken.

Het is opvallend dat op het onderzochte terrein relatief weinig afgebroken steenmassieven werden teruggevonden, in acht genomen dat daar een volledig kasteel werd afgebroken.

Naast de bouw van het kasteel heeft ook de bouw van de keermuur een enorme impact gehad. Het oorspronkelijke eiland waarop het oude kasteel stond heeft men in de 19de eeuw verkleind tot een rechthoek (zie: Geschiedenis van het kasteel, fig. 8) van exact dezelfde afmetingen als het kasteel. Voor de bouw van het voorplein trok men tegen de aarden wand de steunberen van de keermuur op. De opening die overbleef tussen de aarden wand en de muur werd dichtgegooid. Dit gebeurde in eerste instantie met zand, daarbovenop kwam een dik laag puin terecht (zie sleuf 4). In de bovenste laag was het puin iets minder grof. Het is in deze laag dat de witte kalksteen werd aangetroffen.

Door de bouw van de keermuur met zijn steunberen verkleinde het oppervlak met archeologische sporen die ouder zouden zijn dan het midden van de 19de eeuw langs twee zijden (noord en zuid) met iets meer dan een meter.

De waterput in het midden van het plein werd duidelijk aangelegd in functie van het nieuwe kasteel. De verschillende goten komen uit in de waterput. Ze lopen naar, of komen vanuit de kelder van het nieuwe kasteel. Eén ervan lijkt vanuit de cisterne te komen. Een verband tussen de aanleg sleuf van de goot en de cisterne was moeilijke te bepalen.

Alles wijst erop dat de waterput die zich in de kelder bevindt pas geplaatst is nadat de kelder in onbruik is geraakt, dus na 1854 (het afbraakjaar van het oude kasteel). Op de eerste plaats zijn er geen afwerkingslagen teruggevonden op de buitenzijde. Zoals vermeld is deze ruw afgewerkt. Ten tweede is de aanlegtrechter voor een groot deel opgevuld met eenzelfde laag grof puin, en dit overheen zowel de bovenste ring als de onderste. Een eerste hypothese dat de waterput reeds aanwezig was in de kelder, en pas met het de bouw van het nieuw kasteel zou zijn opgehoogd,

gaat dus niet op.

De aanlegtrechter van de waterput doorsnijdt een donker grondspoor (S51). Ondanks dat dit spoor opvallend net als de andere aanleg sleuven van de gootjes naar de waterput toe loopt is er geen directe relatie te vinden tussen deze twee.

De bakstenen goot daarentegen is duidelijk wel in verband te brengen met deze waterput. Ze leidt immers naar een opening in de wand van de put.

Deze waterput werd niet meer gebruikt nadat de cisterne (S16) werd gebouwd. Mogelijk deed ze tot dan dienst om grondwater uit de put te pompen, dat via het kanaal naar het kasteel werd gebracht.

Er zijn dus twee waterputten aangetroffen die beide toebehoren aan het 19de eeuws kasteel. Het is moeilijk uit te maken welke specifieke functie ze elk hadden, en of dat de centraal gelegen put eventueel jonger is dan deze die zich in de kelder bevond. De gootjes zijn op identieke manier opgebouwd en liggen min of meer even diep. Dit wijst op een zelfde bouwperiode. De opvallend brede aanleg sleuven die naar de centrale put lopen verschillen van de smalle aanleg sleuf in de kelder. Deze laatste werd namelijk in het puin gegraven.

5. BESLUIT

Door het archeologisch onderzoek kon het oude kasteel precies gesitueerd worden. Op zich was de aanwezigheid van de funderingen geen grote verrassing, aangezien het behoud van het middenplein reeds uit het kaartenmateriaal bleek.

Wel droegen de opgravingen toe tot het onderscheiden van verschillende fases van deze kasteelsite.

Er konden 5 fases onderscheiden worden. Over de eerste twee is bitter weinig geweten. Een oude leeflaag getuigt van een weide of akkerland op deze plaats met landindeling. Dit moet de situatie geweest zijn tot in de 14de eeuw. De gracht bevond zich overheen het opgegraven vlak, van noord naar zuid. Op een bepaald moment is deze volledig opgevuld door verzette moederbodem. Ook werd de oude leeflaag afgedekt met een gelijkwaardig pakket.

De brede gracht in het oosten van het terrein wordt beschouwd als een tweede fase. Het dempen gebeurde rond het midden van de 16de eeuw. Doorheen het opvulpakket en de inspoeulingslagen van de gracht waren op een systematische manier horizontale en verticale palen aangebracht. Het plaatsen gebeurde doelbewust, hun functie is alsnog onbekend.

Als derde fase is er de bouw van het 17de eeuws kasteel, het Kasteel ter Walle. De structuur die op het terrein werd blootgelegd vertoont drie vleugels. Aan de hand van de iconografische bronnen kunnen de structuren gelinkt worden aan een gesloten gebouw met binnenplein. Tot deze fase behoort de kelder. Door de aanwezigheid van tal van sporen in de kelder kon de oude indeling deels achterhaald worden.

Dit kasteel werd in de tweede helft van de 18de eeuw omgebouwd tot een U-vormig classicistisch kasteel, wat hier aanschouwd wordt als fase 4. Hierbij verdween onder andere de toe-

gangsvleugel en de trap naar de kelder. Archeologisch waren er aanwijzingen voor een tweede soort afsluiting van het plein. Aan de hand van een afbeelding gaat het wellicht om een hekken. Als laatste fase is er de afbraak van het kasteel in 1854 en onmiddellijk daarop volgend de bouw van het huidige kasteel. Uit deze periodes dateren heel wat (water)leidingen en gootjes. Deze 19de eeuwse fase heeft erg veel van de oudere archeologische sporen vernield of verstoord.

De oudste gedateerde sporen van een kasteelgebouw zijn 17de eeuws. Het archeologisch onderzoek kan oudere fases op deze site bevestigen, mogelijk vanaf de 14de eeuw, doch een afgebakende periode hiervoor is er niet.

Bijlage 1: Overzicht van de sporen

S1: Zuidmuur van de noordvleugel met dwarsmuren
S2: Aanlegsleuf van de keermuur
S3: Verbrande kalkstenen
S4: Massief in metselwerk
S5: Noordelijk deel van het poortgebouw
S6: Noordelijk massief met kalkmortel
S7: Centrale regenafvoerput
S8: Waterput, 19de eeuw.
S9: Aanlegsleuf van een gootje
S10: Donker spoor, niet gedefinieerd
S11: Rechthoekig massief van 19de eeuwse trap van het huidig kasteel met aanlegsleuf
S12: Aanlegsleuf van een gootje
S13: Bleke verkleuring, zeer ondiep.
S14: WC-afvoergoot
S15: Massief in metselwerk
S16: Cisterne
S17: Noordmuur van de zuidvleugel, oostelijk deel
S18: Dichtgemetste deuropening en trap naar de kelder
S19: Vloer, tegels in blauwe hardsteen en hardvloer in baksteen
S20: Mortelbed van de vloer
S21: Mortelbed van de vloer
S22: Uitgegraven gracht (?), donkere verkleuring in de bodem, fijn puin.
S23: Binnnenmuurtje
S24: Noordmuur van de zuidvleugel, westelijk verbouwd deel
S25: Aanlegsleuf van de waterput
S26: Waterput
S27: Verstoring in de noordmuur met puinblok
S28: Aanzet van de gracht in zone VIII
S29: Oostmuur van de zuidvleugel
S30: Stortgat

S31: Nis
S32: Natuurstenen blok voor stortgat
S33: Vloertje aan de binnenmuur
S34: Gracht met paalspoor in zone VIII
S35: Zuidelijk massief met kalkmortel
S36: Zuidelijk deel van het poortgebouw
S37: Haardvloertje
S38: Uitbraakspoor van de trap
S39: Trap naar de kelder
S40: Puinspoor
S41: Puinspoor
S42: Uitbraakspoor van de poortstructuur
S43: Aanlegsleuf van de goot S7
S44: Puinspoor in poortgebouw
S45: Puinspoor
S46: Klein baksteenmassief
S47: Dakpanlaag met houtskool en kalkmortel
S48: Idem 33
S49: Goot naar waterput S26
S50: Aanlegsleuf van de keermuur
S51: Donker spoor nabij waterput S26, ongedefinieerd
S52: Lichtbruine verkleuring, ongedefinieerd
S53: Haard in de kelder
S54: Gewelf
S55: Tegelvloer onder de keldervloer
S56: Gracht in zone III
S57: Centrale gracht
S58: Paal in gracht in zone III
S59: Paal in gracht in zone III
S60: Puinpakket in zone III
S61: Tegels in zone III, aan de grachtkant
S62: Rij bakstenen tegen de zuidgevel van de noordvleugel

Bijlage 2: Monstername

Uit zone III:

- paal 1
- paal 2
- roestkleurige laag rond de blauwe verkleuring van paal 1
- inspoelingslaag: blauw pakket

Uit zone VIII, sleuf 11:

- 2 horizontale balken van op de bodem van de gracht
- onderkant van de verticale paal
- pleister van de oostmuur van de kelder
- opvulpakket van de gracht

Uit sleuf 8:

- donker pakket in de centrale gracht

Bijlage 3: Plannen

Plan 1: Algemeen grondplan

Plan 2: Sleuf 1: Zone I: profiel 3 en 4: noord en oost

Plan 3: Sleuf 1: Zone I - IV - VI: profiel 1 en 2: west en oost

Plan 4: Sleuf 2: Zone I: profiel 5, 6 en 7: noord, oost en zuid

Plan 5: Sleuf 3 - 4 - 6 - 5: Zone II: profiel 10: oost

Plan 6: Sleuf 2: zone II: profiel 8 en 9: west en oost

Plan 7: Sleuf 4 - 6 - 5: Zone II: profiel 11 en 12: noord en oost

Plan 8: Sleuf 7: Zone VII: profiel 13 en 14: zuid en oost

Plan 9: Sleuf 8: Zone VII: profiel 15: zuid, west, noord en oost

Plan 10: Sleuf 11: Zone VIII: profiel 16, 17, 18: oost, grondvlak en zuid

Plan 11: Sleuf 12B: Zone VII en V: profiel 19 en 20: west en oost

Plan 12: Sleuf 13: Zone V: profiel 21 en 22: west en oost

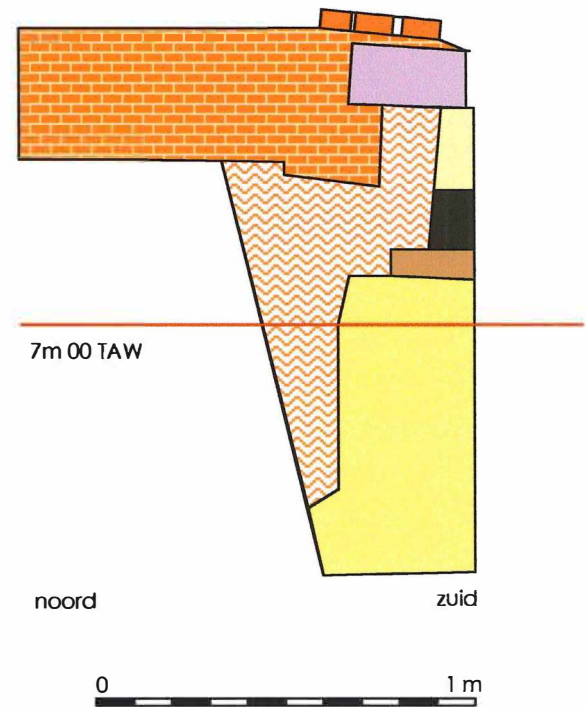
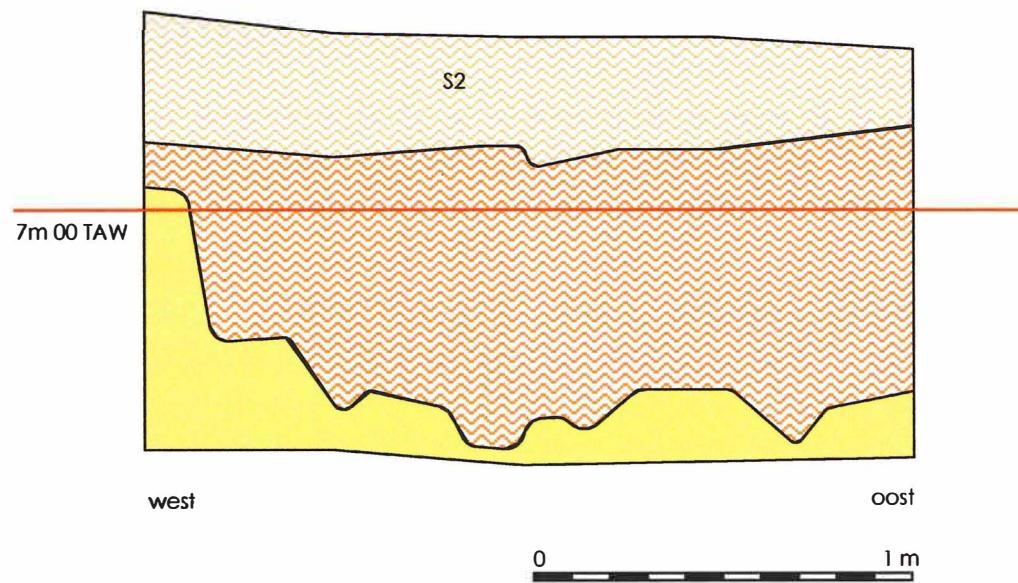
Plan 13: Zone 8: profiel 23: westprofiel waterput

Plannen

Legende

	moederbodem: watertafellaag		fijn baksteenpuin
	overgang moederbodem - oude leeflaag		moederbodem: gereduceerd zand
	oude leeflaag		opvulpakket
	witzandige afdeklaag		inspoellaag
	heterogeen opvulpakket, hoofdzakelijk zand(leem)		heterogene opvulpakket, hoofdzakelijk wit zand
	homogeen bruingrijs zandlemig opvulpakket		witte bodemkundige laag
	baksteen- en bouwpuin		bioturbatie: molsgangen
	baksteen		aanleg sleuven
	Doornikse kalksteen		fijne bleke laag
	metselwerk in baksteen		metselwerk: verbouwd

Kasteel Olsene

10 juli - 18 augustus

Plan 2

Zone 1 / Sleuf 1

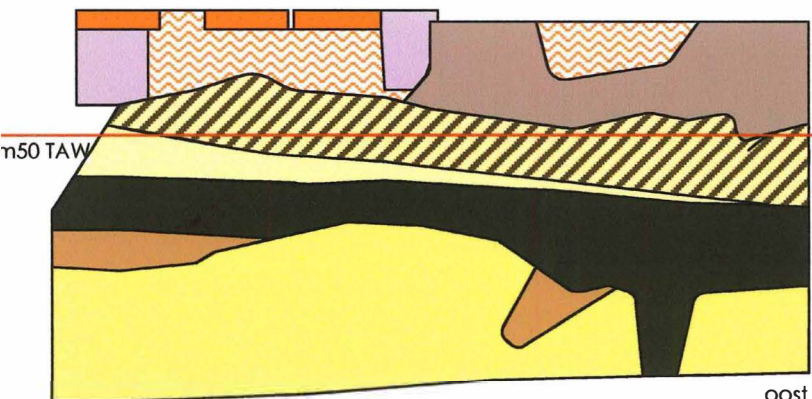
Links: Profiel 3: Noord

Rechts: Profiel 4: Oost

Schaal: 1/20

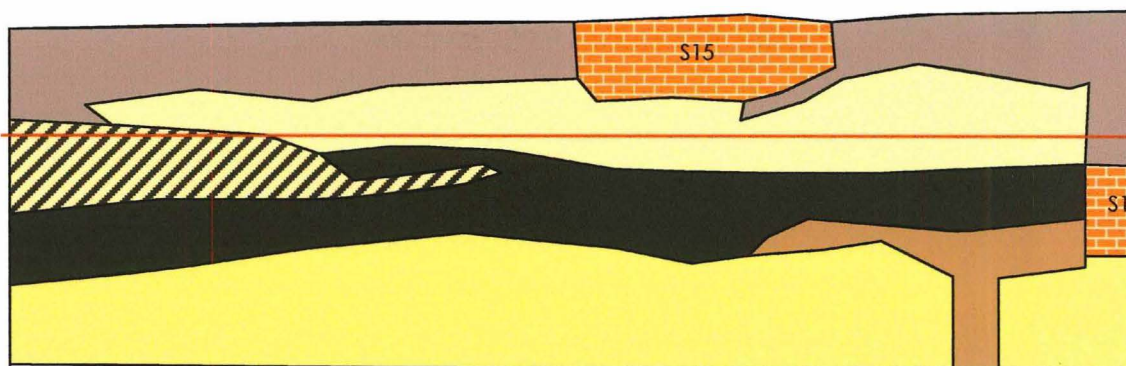

Examinovba

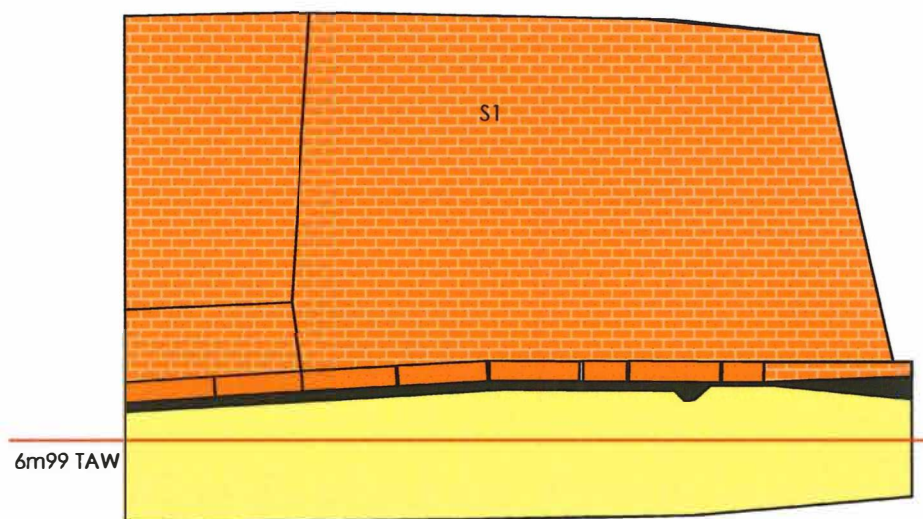
west

oost

noord

zuid

oost

west

Kasteel Olsene

10 juli - 18 augustus

Plan 4

Zone I / Sleuf 2

Links: Profiel 5: Noord

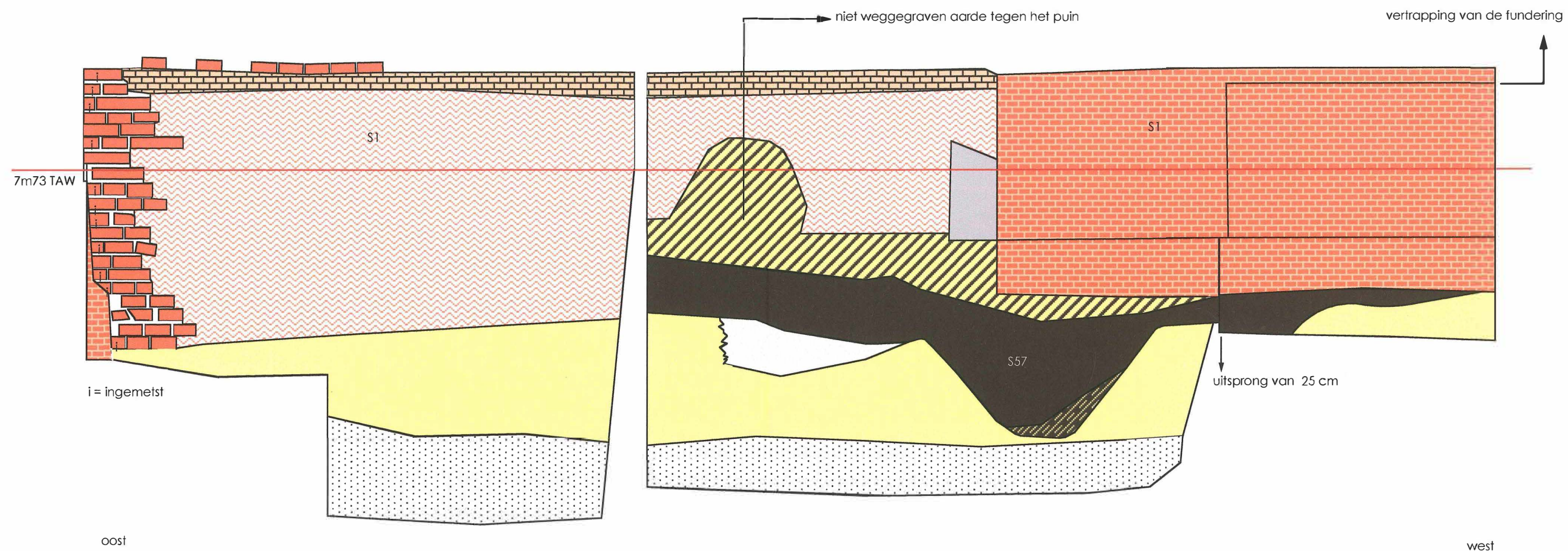
Rechts: Profiel 6: Oost

Onder: profiel 7: Zuid

Schaal: 1/20

Examinando cyba

Kasteel Olsene

10 juli - 18 augustus

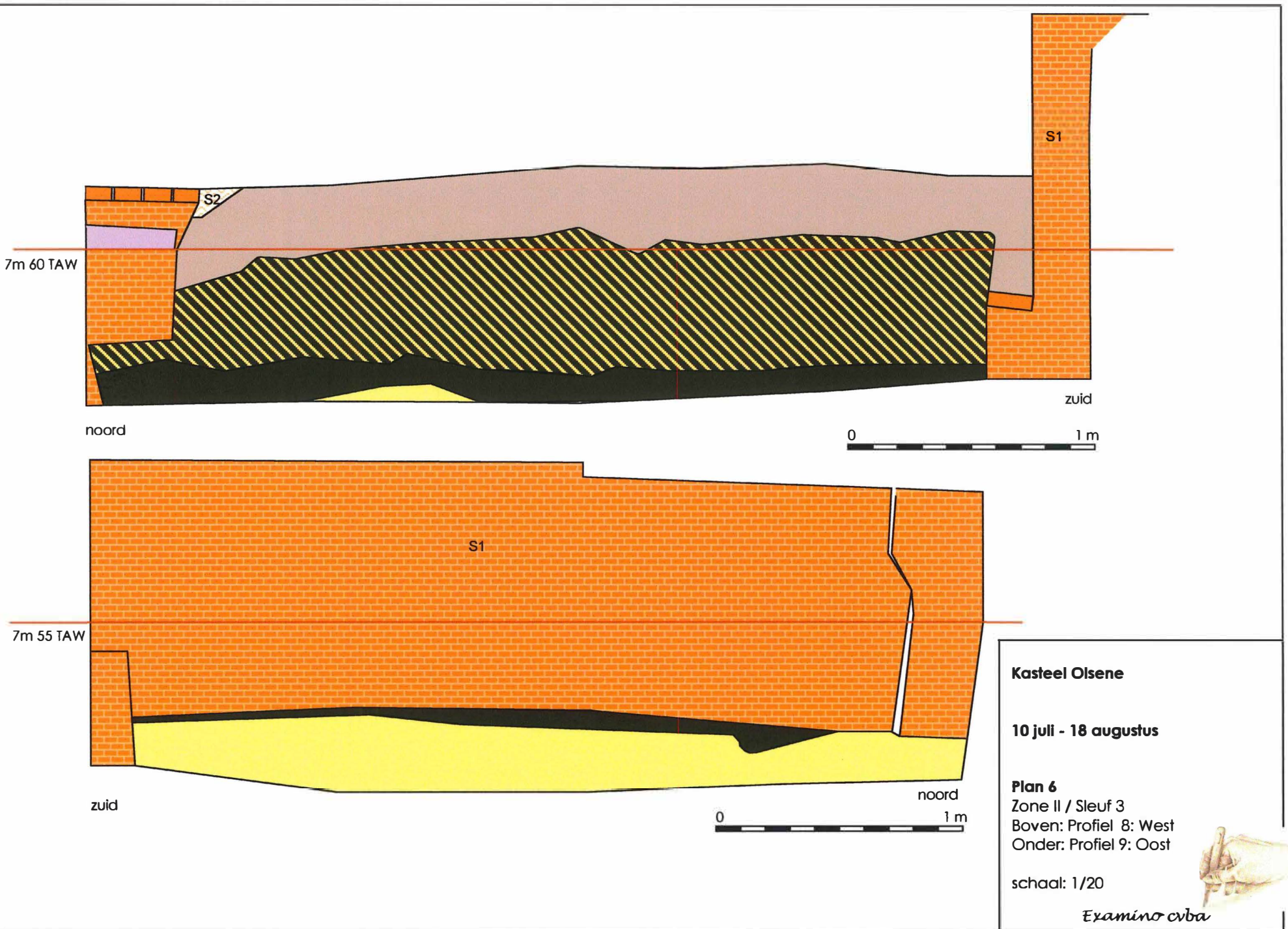
Plan 5

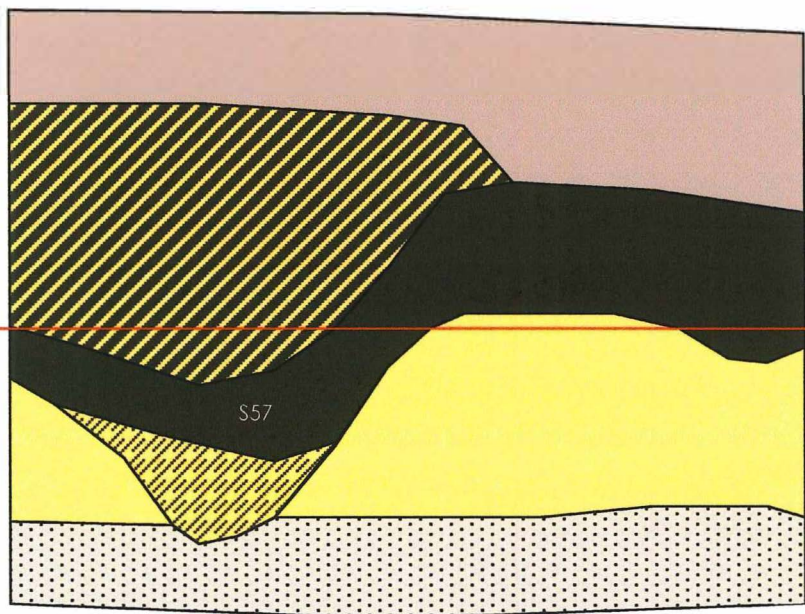
Zone II / Sleuf 5 - 4 - 6 - 3

Profiel 10: Oost

schaal: 1/20

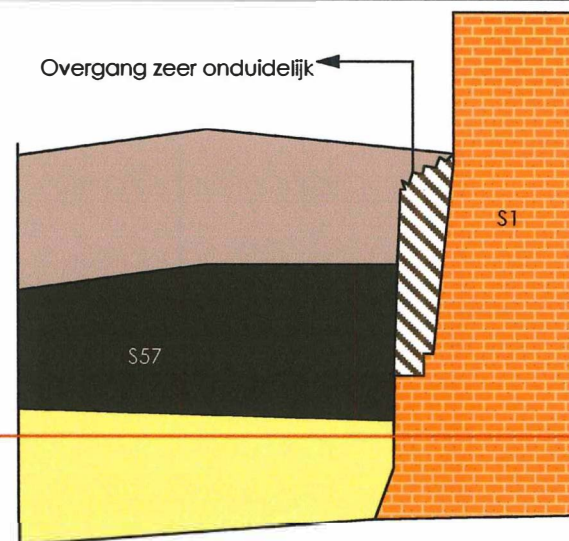
Examino cvba

7m00 TAW

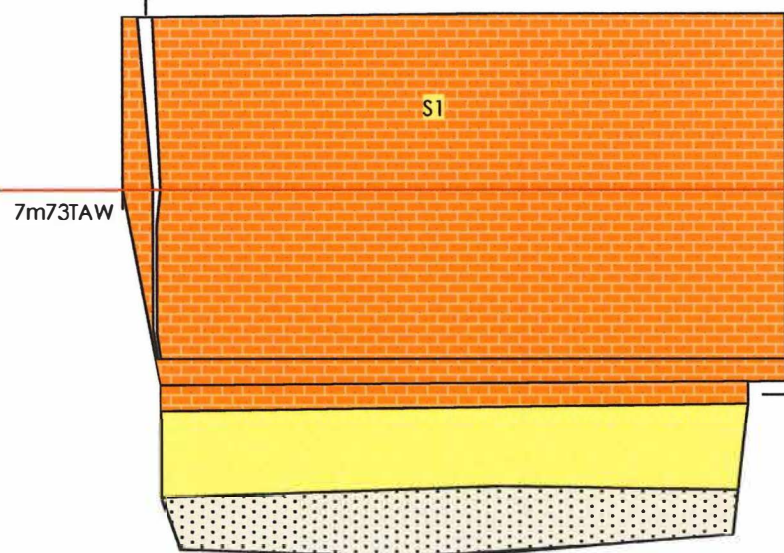
sleuf 4

oost

0 1 m

west zetscheur

uitsprong fundament ts 1,5 cm en 3 cm
uitsprong fundament ts 5 cm en 7 cm

noord 0 1 m zuid

Kasteel Olsene

10 juli - 18 augustus

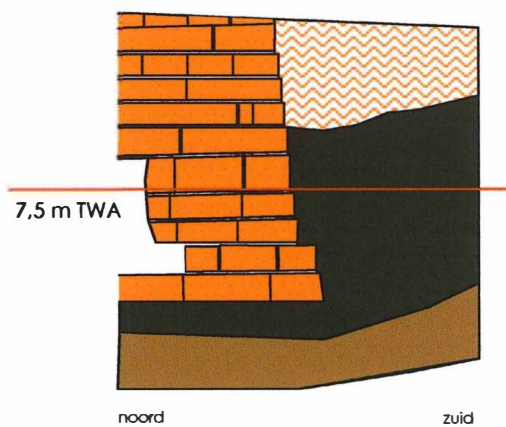
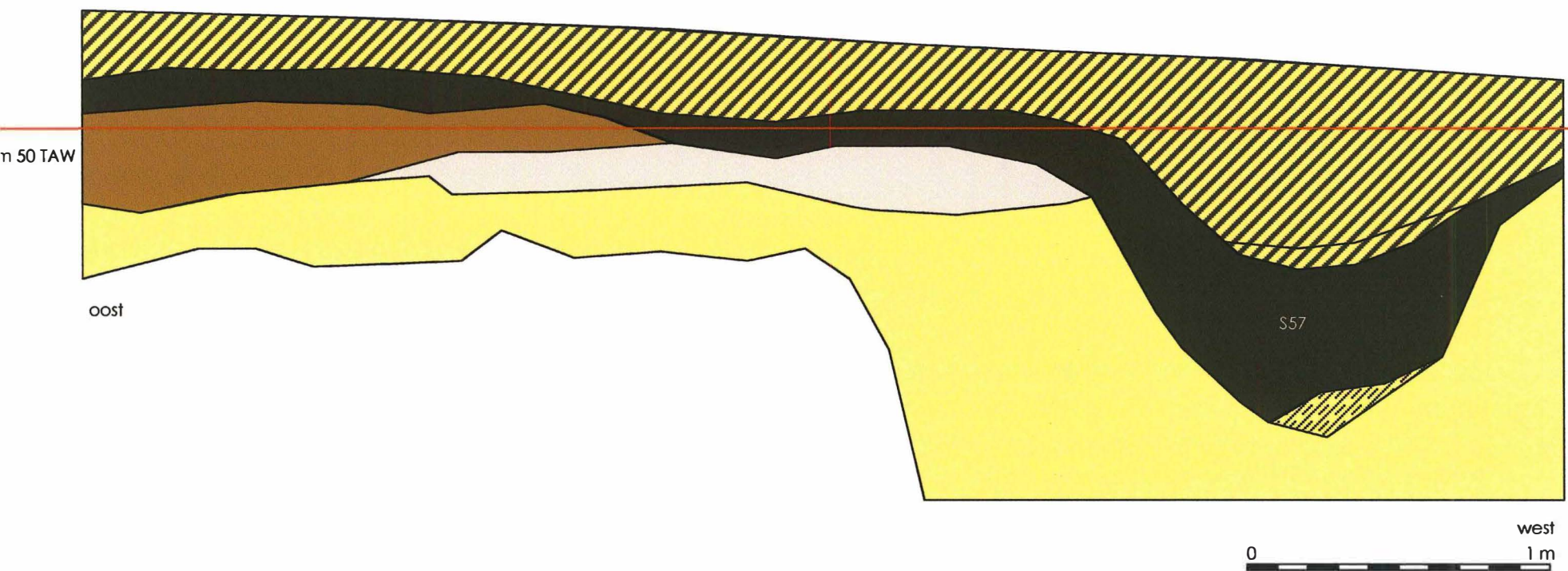
Plan 7

Zone II / Sleuf 6 - 4 -5
Boven: profiel 11: Noord
Onder: profiel 12: Oost

schaal: 1/20

Examino cvba

Kasteel Olsene

10 juli - 18 augustus

Plan 8

Zone VII / Sleuf 7 - 5

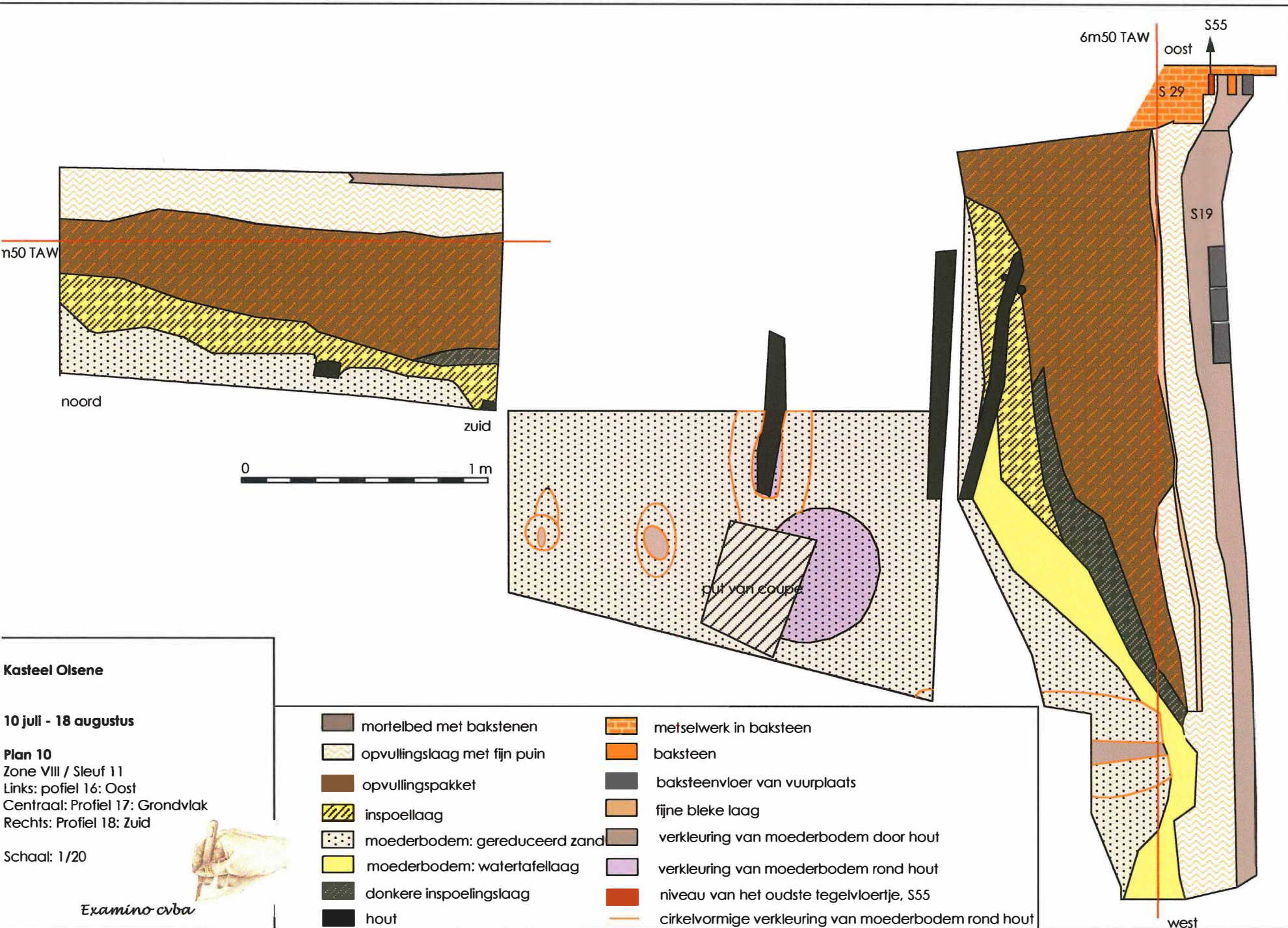
Boven: Profiel 13: Zuid

Onder: Profiel 14: Oost

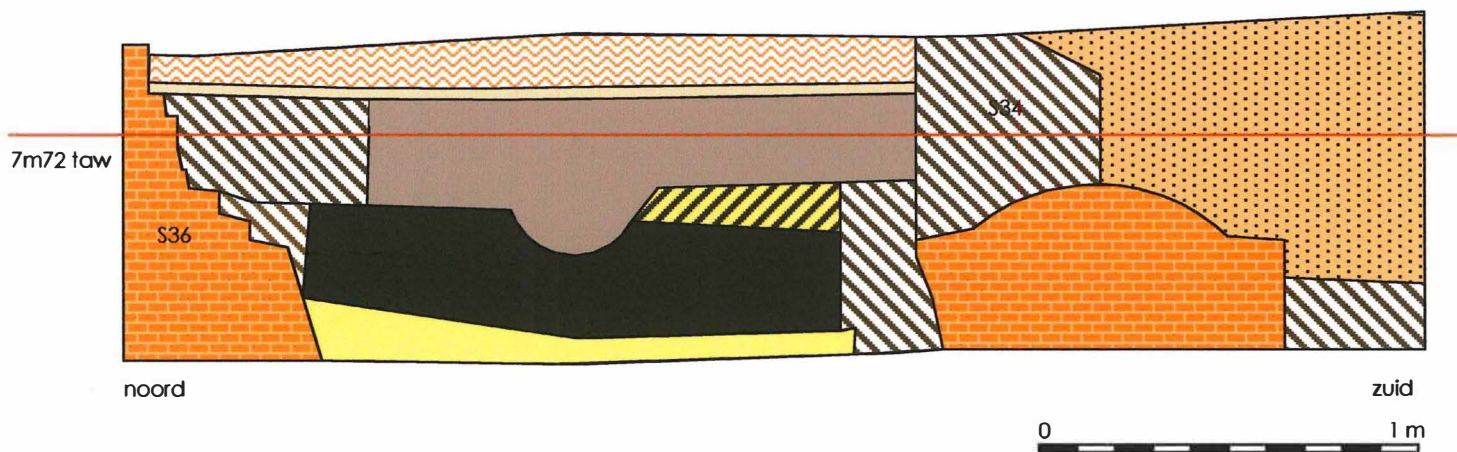
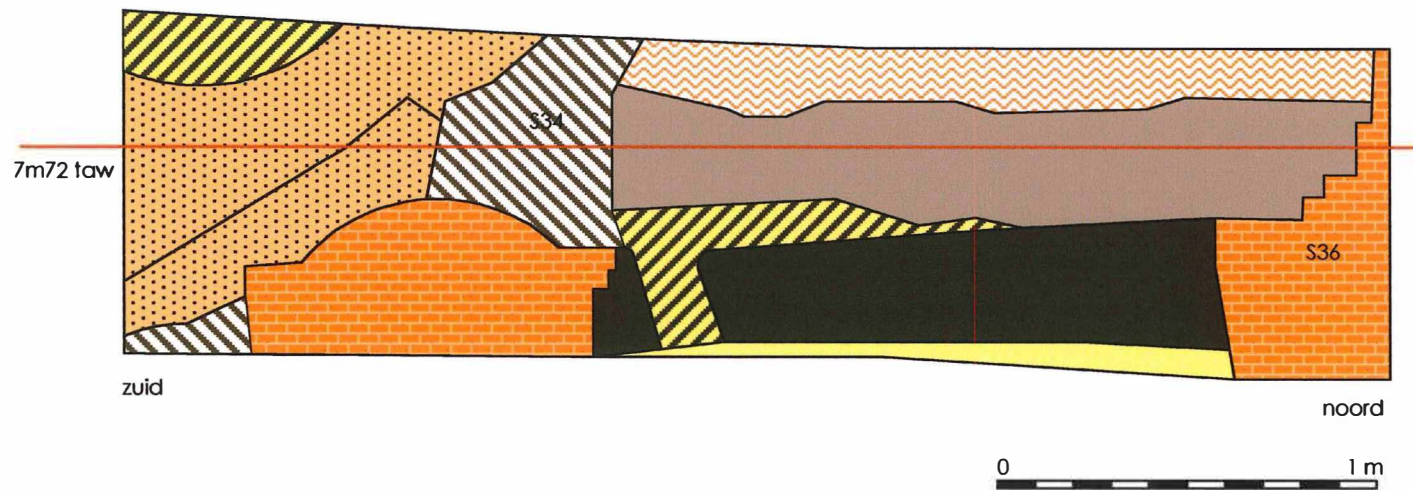
schaal: 1/20

Examino cvba

Examinatie cvba

Kasteel Olsene

10 juli - 18 augustus

Plan 11

Zone VII / Sleuf 12B

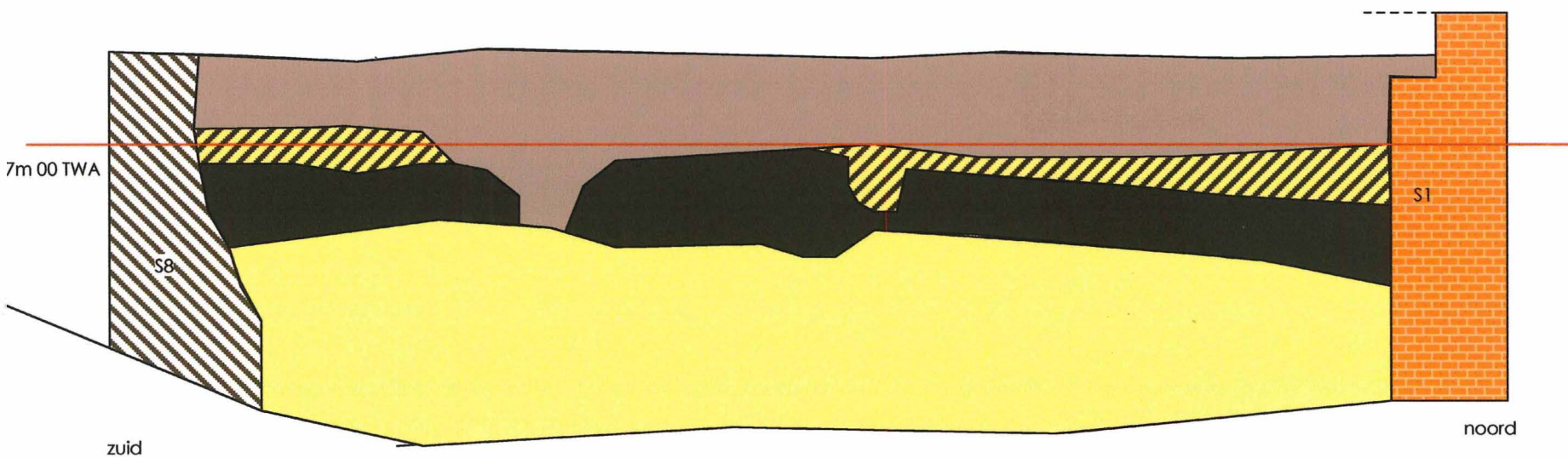
Boven: Profiel 19: West

Onder: Profiel 20: Oost

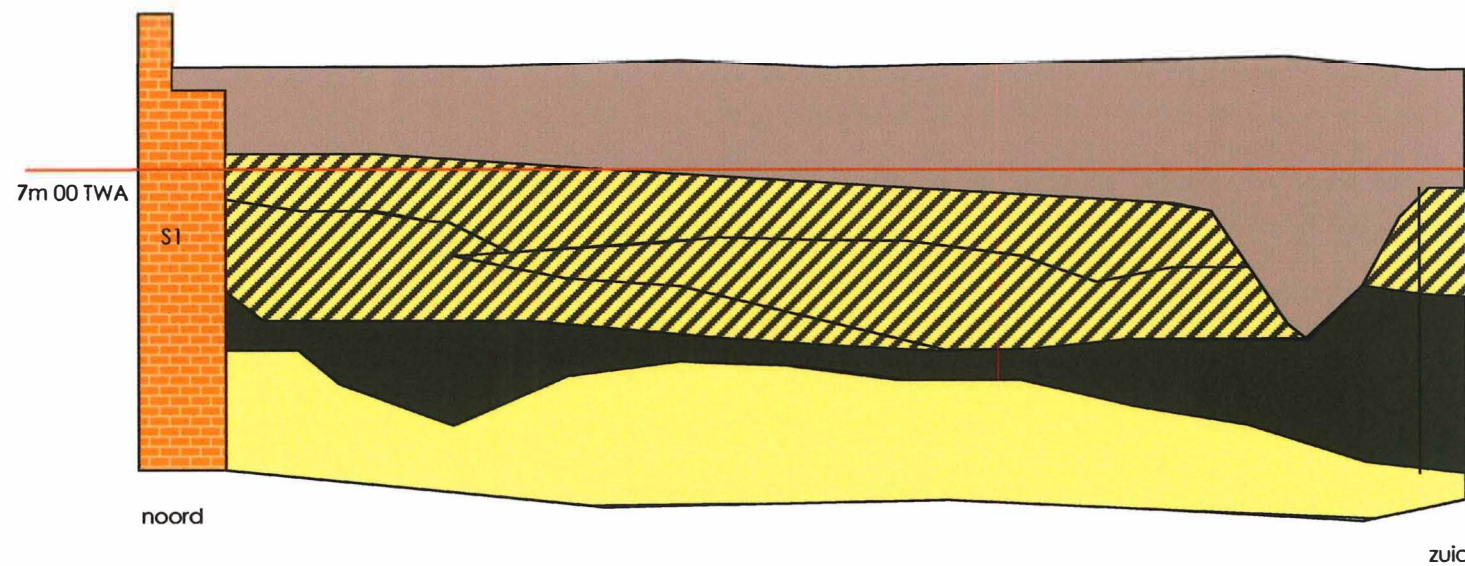
Schaal: 1/20

Examinato cvba

0 1 m

0 1 m

Kasteel Olsene

10 juli - 18 augustus

Plan 12

Zone V / Sleuf 13

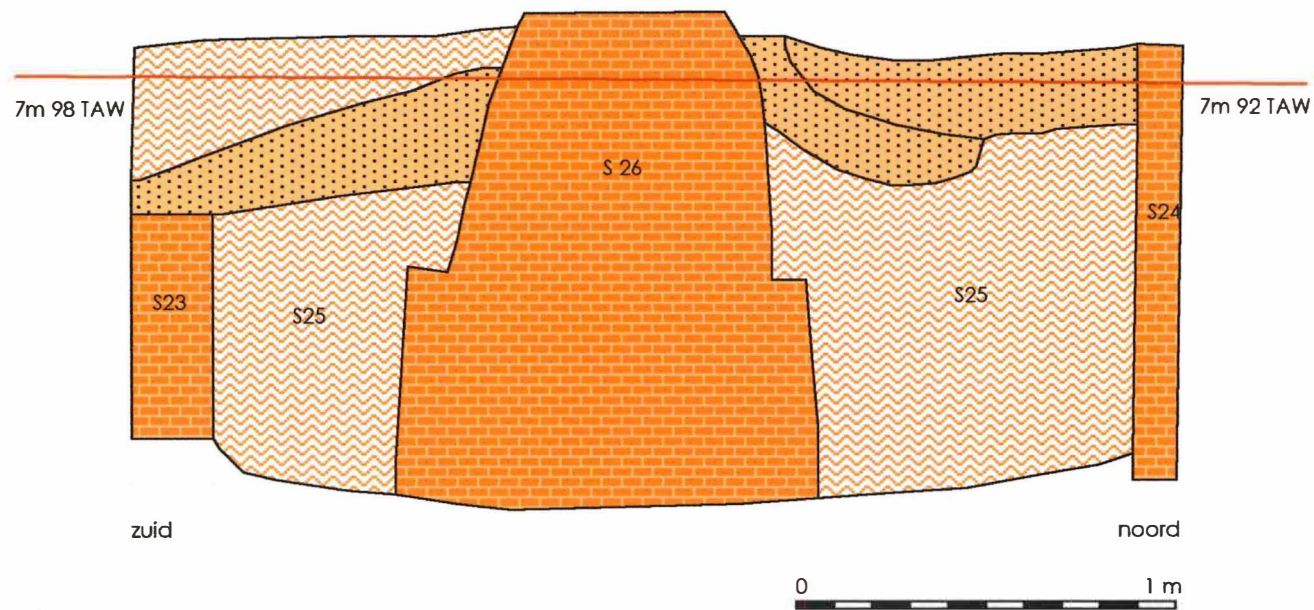
Boven: Profiel 21: West

Onder: Profiel 22: Oost

Schaal: 1/20

Examinato-cvba

Kasteel Olsene

10 juli - 18 augustus

Plan 13

Zone VIII

Profiel 23: West, waterput

Schaal: 1/20

Examinato cvba

foto's eerste fase en na uitgraaf van garage

eerste afgraaffase	na uitgraaf garage
anker hoek .JPG anker hoek.JPG anker hoekpavilj.JPG midden.JPG Noord1.JPG noord2.JPG noord3.JPG noord4.JPG Zzuid1.JPG	balken.JPG balken2.JPG balken3.JPG balken4.JPG balken6.JPG bodem1.JPG bodem2.JPG bodem3.JPG bodem5.JPG citerne.JPG citerne2.JPG citerne3.JPG noord.JPG oost2.JPG oost3.JPG oost4.JPG steunbeer.JPG steunbeer2.jpg steunbeer3.JPG west.JPG zand.JPG zuid.JPG

overzichtfoto's

centraal, zone IV en VI	noord, zone I II en III	opgraafzone	zuid, zone VIII
centraal 1.JPG centraal 2 S8.JPG centraal 3.JPG centraal 4.JPG centraal 5.JPG centraal 6.JPG centraal 7.JPG eerste fase midden 2.JPG eerste fase midden1.JPG eerste fase west.JPG	eerste fase noord .JPG eerste fase noord 1.JPG eerste fase noord 4.JPG eerste fase noord 5.JPG eerste fase noord 6.JPG eerste fase noord 7.JPG noord 1.JPG noord 2.JPG noord 3.JPG noord 4.JPG noord 5.JPG noord 6.JPG noord 7.JPG noord 8.JPG noord 9.JPG noord 10.JPG noord 11.JPG	opgraafzone 1.JPG opgraafzone 2.JPG opgraafzone 3.JPG opgraafzone 3'.JPG opgraafzone 4.JPG opgraafzone 5.JPG opgraafzone 6.JPG opgraafzone 7.JPG opgraafzone 8 .JPG opgraafzone 9 .JPG opgraafzone 10.JPG opgraafzone 11.JPG opgraafzone 13.JPG opgraafzone 14.JPG opgraafzone 15.JPG opgraafzone 16.JPG opgraafzone 17.JPG opgraafzone oost 12.JPG	eerste fase zuid 1.JPG eerste fase zuid 2.JPG eerste fase zuid 4.JPG zuid 1.JPG Zuid 2.JPG zuid 3.JPG zuid 4.JPG zuid 5.JPG zuid 6.JPG zuid 7.JPG zuid 8.JPG

foto's sleuven en zones

sleuf 1	sleuf 2	sleuf 3	sleuf 4	sleuf 5	sleuf 7
grondvlak.JPG GV2.JPG o1.JPG O2.JPG O3.JPG O4.JPG O5.JPG O6.JPG W0.JPG W1.JPG w2.JPG w3.JPG w4.JPG w5.JPG w6.JPG Z1 1.JPG Z1 2.JPG Z1 3.JPG Z1 4.JPG Z1 N P6 .JPG Z1 N P6.JPG Z1 W P7.JPG Z1 W.JPG Z1 W2.JPG Z1 W3.JPG	Z1 O P3 1.JPG Z1 O P3 2.JPG Z1 O P5 1.JPG Z1 O P5 2.JPG Z1 P4 NO 1.JPG Z1 P4 NO 2.JPG Z1 vervolg P4 .JPG Z1 vervolg P4.JPG Z1 W P7.JPG Z1 Z P8 .JPG Z1 Z P8.JPG	P9 detail.JPG P9.JPG P10 detail 1.JPG P10 detail 2.JPG P10 detail 3.JPG P10 detail 4.JPG P10 detail 5.JPG Z2 grondvlak 1.JPG Z2 grondvlak 2.JPG Z2 grondvlak 3 .JPG Z2 N P12.JPG Z2 O P9 1 .JPG Z2 O P9 2.JPG Z2 W P11 1.JPG Z2 W P11 2 .JPG Z2 W P11 3.JPG Z2 Z P10 1.JPG Z2 Z P10 2.JPG	P 15.JPG P13 detail.JPG P14 detail.JPG Z2 grondvlak .JPG Z2 grondvlak detail keermuur.JPG Z2 grondvlak.JPG Z2 O P14.JPG Z2 sl4 en 5.JPG Z2 sl5.JPG Z2 W P13 .JPG Z2 W P13..JPG Z2 W P13.JPG Z2 Z P15.JPG Z2 zuid.JPG	Hoek ts P15 & 16.JPG P 15 1.JPG P15 2.JPG P15 3 .JPG P15 4.JPG P15 5.JPG P15 6.JPG P15 7 .JPG Z2 OZ P16.JPG Z2 P17.JPG Z2 Z P15.JPG	sl 7 oost.JPG sl 7 zuid 1.JPG sl 7 zuid 2.JPG Sl 7 zuid 3.JPG Sl 7 zuid 5.JPG sl 7 zuid 6.JPG sl 7 zuid4.JPG

foto's sleuven en zones

sleuf 8	sleuf 9	sleuf 10	sleuf 11	sleuf 12A	sleuf 12B
sl 8 noord.JPG sl 8 oost.JPG sl 8 west 2.JPG sl 8 west.JPG sl 8 zuid.JPG Z6 S27 zuid detail 1.JPG Z6 S27 zuid detail 2.JPG Z6 S27 zuid detail 3.JPG Z6 S27 zuid detail 4.JPG Z6 S27 zuid detail 5.JPG Z6 S27 zuid.JPG Z6 S27 zuid(2).JPG Z6 S27 zuid(3).JPG Z6 S27 zuid(4).JPG	sl 9 noord.JPG sl 9 noord2.JPG sl 9 west.JPG sl 9 zuid.JPG sl 9.JPG	sl 10 zuid.JPG	balk.JPG blak2.JPG GV 1.JPG GV 2.JPG GV 3.JPG GV 4.JPG GV 5.JPG GV 6.JPG GV 7.JPG GV 8.JPG GV 9 .JPG GV 10.JPG overzicht.JPG S34 noord (1).JPG S34 noord (2).JPG S34 noord (3).JPG S34 oost .JPG S34 oost 1.JPG S34 oost 2.JPG S34 oost 3.JPG S34 oost 4.JPG S34 oost 5.JPG S34 overzicht .JPG S34 overzicht.JPG S34 West.JPG S34 zuid 2.JPG S34 zuid 3.JPG S34 Zuid 4.JPG S34 zuid 5.JPG S34 zuid 6.JPG S34 Zuid1.JPG S55 (1).JPG S55 (2).JPG S55 (3).JPG S55 (4).JPG	SI 12A oost .JPG SL12 west.JPG SI12A .JPG SL12A noord.JPG SI12A noord2.JPG SL12A oost2.JPG SL12A oost3.JPG SI12A west2.JPG	SL 12B oost 1.JPG SL 12B oost 2.JPG SI 12B oost 3.JPG SL 12B oost 4.JPG SI 12B oost 5.JPG SI 12B oost 6.JPG SI 12B oost 7.JPG SL 12B oost 8.JPG SI 12B west 1.JPG SL 12B west 2.JPG SL 12B west 3.JPG SL 12B west 4.JPG SI 12B west 5.JPG SL 12B west 6.JPG SL 12B west 7.JPG SI 12B west 8.JPG sl12AB S36.JPG SI12B 1.JPG SI12B 2.JPG sl12B 3.JPG

foto's sleuven en zones

sleuf 12C	sleuf 13	sleuf 14	sleuf 15	zone 1	zone 2
SL12C 1.JPG SL12C noord 2.JPG SL12C noord.JPG SL12C oost.JPG SL12C west 1.JPG SL12C zuid.JPG	sl13 noord.JPG SI13 oost 1.JPG SI13 oost 2.JPG sl13 west 1.JPG SI13 west 2.JPG SL13 west 3.JPG	SL14 hout1.JPG SL14 hout2.JPG SI14 noord.JPG SI14 oost 1.JPG SI14 oost 2.JPG SI14 oost 3.JPG SL14 west 1.JPG SL14 west 2.JPG	DSC07235.JPG DSC07236.JPG DSC07237.JPG DSC07238.JPG DSC07239.JPG DSC07240.JPG Z3 S1 zuid onder (1).JPG Z3 S57 .JPG Z3 S58 (4).JPG Z3 S58 (5).JPG Z3 S58 (14).JPG Z3 S58 (18).JPG Z3 S58 (19).JPG Z3 S58 (20).JPG Z3 S58 en 59.JPG Z3 S58(16).JPG Z3 s59 (15).JPG Z3 S59 (17).JPG Z3 SL13 (2).JPG Z3 SL13 (3).JPG Z3 SL13 (4).JPG Z3 SL13 (5).JPG Z3 SI13 noord (1).JPG Z3 SL13 oost (1).JPG Z3 SL13 oost (2).JPG Z3 SL13 oost (3).JPG Z3 SI13 overzicht(1).JPG Z3 SI13 overzicht(2).JPG Z3 SI13 overzicht(3).JPG Z3 SL13 overzicht(6).JPG Z3 SL13 overzicht(7).JPG Z3 SL13 overzicht(8).JPG Z3 SL13 overzicht(9).JPG Z3 SL13 overzicht(10).JPG Z3 SI13 vloertje(1).JPG Z3 SI13 vloertje(2).JPG Z3 SI13 vloertje(3).JPG Z3 SL13 vloertje(4).JPG Z3 SL13 west.JPG Z3 SL13 zuid en west.JPG Z3 SL13 zuid onder (2).JPG Z3 SL13.JPG	Z1 GV.JPG Z1 SL1 (1).JPG Z1 SL1 (2).JPG Z1 SL1 (3).JPG Z1 SL1 en SL2.JPG Z1 SL2 .JPG	P15.1.JPG P15.2.JPG P15.3.JPG P15.4.JPG P15.5.JPG P15.6.JPG P15.7.JPG P17.1.JPG P17.2.JPG P17.3.JPG P17.4.JPG P17.5.JPG

foto's sleuven en zones

Zone 5	zone6	zone7	zone8 (1)	Zone 8 (2)
Z5 (1) .JPG Z5 (2).JPG	Z6.JPG	Z7 1.JPG Z7 2.JPG Z7 3.JPG Z7 4.JPG Z7 5.JPG Z7 S36.JPG	Z8 stotgat en haard.JPG Z8 waterput 2.JPG Z8 aanzet gewelf 1.JPG Z8 aanzet gewelf 2.JPG Z8 noord.JPG Z8 noordoost.JPG Z8 oost .JPG Z8 pleister 1.JPG Z8 pleister 2.JPG Z8 profiel Z (1).JPG Z8 profiel Z (2).JPG Z8 profiel Z (3).JPG Z8 profiel Z (4).JPG Z8 profiel Z (5).JPG Z8 s 23 pleisterbaard.JPG Z8 S17 pleisterbaard 1.JPG Z8 S17 pleisterbaard 2.JPG Z8 S17 pleisterbaard 3.JPG Z8 S18.JPG Z8 S19.JPG Z8 S20.JPG Z8 S22 (2).JPG Z8 S22.JPG Z8 S24 pleisterbaard 3.JPG Z8 S24 pleisterbaard.JPG Z8 S24 pleisterbaard2.JPG Z8 S53.JPG Z8 vloer 1.JPG Z8 vloer 2.JPG Z8 W.JPG Z8 waterput 1.JPG Z8 waterput 2.JPG Z8 waterput 3.JPG Z8 waterput 4.JPG Z8 waterput 5.JPG Z8 Z profiel 2.JPG Z8 Z profiel.JPG Z8 zuidwest.JPG Z8.1.JPG Z8.2.JPG Z8.3.JPG Z8.4.JPG	Z8.5.JPG Z8.6.JPG Z8.9.JPG Z8.10.JPG

foto's sporen

S1 (1)	S1 (2)	S2	S3	S4	S5
DSC07218.JPG	Z3 S1 detail.JPG	Z2 S2 (1).JPG	Z2 S3 (1).JPG	S4 O.JPG	S5-6 N.JPG
DSC07219.JPG	Z3 S1 Oost.JPG	Z2 S2(2).JPG	Z2 S3 (2).JPG	S4 W.JPG	S5-6 O.JPG
DSC07220.JPG	Z3 S1 W.JPG		Z2 S3 (3).JPG		S5-6 W.JPG
S1 overzicht 2.JPG	Z3 Zuid.JPG		Z2 S3 kalk.JPG		S5-6 Z.JPG
S1 overzicht.JPG	Z3-5 S1 O.JPG				S6 en 5 .JPG
Z 3 S1 overzicht .JPG	Z3-5 S1 W.JPG				S6 en 5.JPG
Z1 S1 boven.JPG	Z3S1 Z6.JPG				S6 W.JPG
Z1 S1 O (1) .JPG	Z4 S1 detail.JPG				
Z1 S1 O (2).JPG	Z4 S1 noord .JPG				
Z1 S1 overzicht .JPG	Z4 S1 noord 2.JPG				
Z1 S1 overzicht 2.JPG	Z4 S1 zuid.JPG				
Z1 S1 overzicht.JPG	Z4S1 N.JPG				
Z1/2 S1 boven.JPG	Z4S1 N1.JPG				
Z1/2 S1 overzicht .JPG	Z4S1 N2.JPG				
Z1/2 S1 overzicht 2.JPG	Z5 S1 noord.JPG				
Z1/2 S1 overzicht 3.JPG	Z5 S1.JPG				
Z2 aanlegsleuf.JPG	Z5S1 N detail.JPG				
Z2 fund muur.JPG	Z5S1 N.JPG				
Z2 S1 boven.JPG					
Z2 S1 W (1).JPG					
Z2 S1 W.JPG					
Z2 Zuid1.jpg					
Z2 Zuid2.jpg					
Z2 Zuid3.jpg					
Z2 Zuid4.jpg					
Z2 Zuid5.jpg					
Z2-3 S1 .JPG					
Z2-3 S1.JPG					
Z2-4S1 O.JPG					
Z2-4S1 W.JPG					
Z2S1 O.JPG					
Z2S1 Z detail.JPG					
Z2S1 Z1.JPG					
Z2S1 Z2.JPG					
Z2S1 Z3.JPG					
Z2S1 Z4.JPG					
Z2S1 Z5.JPG					
Z2S1 zettingsscheur.JPG					

foto's sporen

S6	S7	S8	S10	S15	S16	S17
S5-6 N.JPG S5-6 O.JPG S5-6 W.JPG S5-6 Z.JPG S6 en 5 .JPG S6 en 5.JPG S6 W.JPG S6 Z.JPG	S7 (1).JPG S7 (2).JPG	S8.JPG	S10 (1) .JPG S10 (2).JPG	S15 (1).JPG S15 (2).JPG S15 (3).JPG	S16 regenput.JPG	overzicht nis.JPG overzicht stortgat.JPG overzicht trap.JPG S27.JPG

foto's sporen

S18/S39	S19/S20	S21	S22	S23	S24
bovenaanzicht.JPG overzicht.JPG S39 aanzet trap .JPG S39 aanzet trap 1.JPG Z8 noord1.JPG Z8 noord2.JPG	doorsnede.JPG doortrekken sleuf 11.JPG Z8 S19 vloer1.JPG Z8 S19 vloer2.JPG Z8 haard.JPG Z8 S19 vloer3.JPG Z8 S19.JPG Z8 S21.JPG Z8 vloer .JPG Z8 vloer.JPG	S21 (1).JPG S21 (2) .JPG S21 (3).JPG S21 (4).JPG S21 (5).JPG S21 onderlaag .JPG S21 onderlaag.JPG	Z8 uitbraak.JPG	S23.jpg	bovenaanzicht1.JPG bovenaanzicht2.JPG deurpost 1.JPG deurpost 2.JPG duim 1.JPG overzicht 1.JPG overzicht 2.JPG overzicht 3.JPG overzicht 4.jpg S27 uitbraak.jpg vloertegel 1.JPG vloertegel 2.JPG Z8 S24 west.JPG

foto's sporen

S26	S27	S28	S29	S30/S32	S31	S33
afbraak waterput 1.JPG afbraak waterput 2.JPG grondvlak 2.JPG grondvlak 3.JPG grondvlak.JPG profiel (1).JPG profiel (2).JPG S26 detail 1.JPG S26 detail 2.JPG S26 eerste fase.JPG	bovenaanzicht.JPG Z6 S24.jpg Z6 S27 zuid detail 3.JPG Z6 S27 zuid detail 4.JPG Z6 S27 zuid detail 5.JPG Z6 S27 zuid detail.JPG Z6 S27 zuid detail2.JPG Z6 S27 zuid.JPG Z6 S27 zuid(2).JPG Z6 S27 zuid(3).JPG Z6 S27 zuid(4).JPG Z6 S27.jpg Z8 S27 noord.JPG Z8 S27.JPG	GV1.JPG GV2.JPG GV3.JPG	Z8 O muur ke	stortgat.JPG	nis 1.JPG nis boven.JPG nis 2.JPG	S33.JPG

foto's sporen

S34(zie ook sl8)	S37	S41	S47	S49	S53/S54
S 34.JPG	S37 (1).JPG	kaaakbeen1.JPG	doorsnee.JPG	doorsnee.JPG	haard 2.JPG
S34 GV1.JPG	S37 (2).JPG	kaakbeen2.JPG	GV1.JPG	GV1.JPG	haard 3.JPG
S34 GV2 .JPG	S37 (3).JPG		GV2.JPG	GV2.JPG	haard 4.JPG
S34 GV3.JPG	S37 (4).JPG		GV3.JPG	GV3.JPG	haard.JPG
S34 GV4.JPG	s37 (5).JPG		Z8.7.JPG	Z8.7.JPG	S30 detail 1.JPG
S34 noord1.JPG	S37 (6).JPG				S30 detail 2.JPG
S34 noord2 .JPG	S37 (7).JPG				S30 detail 3.JPG
S34 noord3.JPG	S37 (8).JPG				S31.JPG
S34 oost1 .JPG	S37 (9).JPG				sortgat en haardwang.JPG
S34 oost2.JPG	S37 (10).JPG				Z8 S54 (2).JPG
S34 west.JPG	S37 (11).JPG				Z8 S54 (3).JPG
S34 zuid1.JPG	S37 (12).JPG				Z8 S54..JPG
S34 zuid2 .JPG	S37 (13).JPG				
S34 zuid3.JPG	S37 (14).JPG				
S34.JPG	S37 (15).JPG				
Z8 S34 paal 2.JPG	S37 (16).JPG				
Z8 S34.1.JPG	S37 (17).JPG				
Z8 S34.2.JPG	S37 (18).JPG				
Z8 S34.3.JPG	S37 (19).JPG				
Z8 S34.4.JPG	S37 (20).JPG				
Z8 S34.5.JPG	S37 (21).JPG				
Z8 S34.6.JPG	S37 (22).JPG				
Z8 S34.7.JPG	S37 (23).JPG				
Z8 S34.8.JPG	Z7 S37 GV .JPG				
Z8 S34.9.JPG	Z7 S37 GV.JPG				
Z8 S34.10.JPG					
Z8 S34.11.JPG					
Z8 S34.12.JPG					
Z8 S34.13.JPG					
Z8 S34.14.JPG					
Z8 S34.15.JPG					
Z8 S34.16.JPG					
Z8 S34.17.JPG					
Z8 S34.18.JPG					
Z8 S34.19.JPG					

foto's sporen

S55	S57	S58	S59
S55 (1).JPG S55 (2).JPG Sl 11 oost 1.JPG	P15.1.JPG P15.2.JPG P15.3.JPG P15.6.JPG P15.8.JPG P15.9.JPG P15.10.JPG P15.12.JPG P17.1.JPG P17.2.JPG P17.3.JPG P17.4.JPG P17.5.JPG P17.6.JPG P17.7.JPG P17.8.JPG sl 7 zuid.JPG sl 8 noord.JPG Sl 8 zuid.JPG	S58.JPG Z3 S58 (4).JPG Z3 S58 (5).JPG Z3 S58 (6).JPG Z3 S58 (7).JPG Z3 S59 (14).JPG Z3 s59 (15).JPG Z3 S59 (17).JPG Z3 S59 (18).JPG Z3 S59 (19).JPG Z3 S59 (20).JPG Z3 S59(16) (1).JPG Z3 Sl13 noord (1).JPG	DSC07239.JPG DSC07240.JPG Z3 S57 .JPG Z3 S57 (13).JPG Z3 S58 en 59.JPG Z3 S59 (5).JPG Z3 S59 (6).JPG Z3 S59 (7).JPG Z3 S59 (8).JPG Z3 S59 (9).JPG Z3 S59 (10).JPG Z3 S59 (11).JPG Z3 S59 (12).JPG Z3 S59 (20).JPG Z3 S59.JPG Z3 S59(2).JPG Z3 S59(3).JPG Z3 S59(4).JPG Z3 S59(16).JPG Z3 Sl13 noord (1).JPG Z3.JPG